

Дмитро Блажейовський

ТРИ УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКОВНІ УНІЇ



Дмитро Блажейовський

Цю працю написано у Києві в 1982 році і вперше вона побачила світ в «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці» (1987 р., к. 202). Автор хотів би, щоб тиражувалися ці книжки в Україні, бо історія українського народу нерозривно пов'язана з історією Київського Християнства та взаємодіями сусідніх народів і їхніх церков відраджувати його собі. Християнство повинно було б створити одну велику християнську спільноту у світі, бо це було блявння Христа — щоб усі були одніми. Не так, як це сталося!

Християнство поцілюється, чи удає люди, і то переважно духовні особи, з різних причин, але дозволити і створити цілі Церкви.

ТРИ УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКОВНІ УНІЇ

кого належать. Треба було прийняти рішення, і в першу чергу не мав зроби́ти Церковній Провід Київської Церкви. Про рішення цети на з'їзді (уній) в Константинополі не відомо, бо бракує документів. Тяжко довести, як це могло статися і чому. *Видання третє* документів, ні навіть самі лише згадки в літописах.

Рішення ж Проводу Київської Церкви на з'їзді (уній) з Римом у 1596 році, а потім, з Московією у 1686 році, є досить широко висвітлене в багатьох працях і навіть різні документи, які свідчать, що ці з'їзди сталися з добровільності. Щодо уній з Константинополем, то це була, правдоподібно, узурпація, бо не зустрічається жодної згадки про якусь згоду.

Переглядаючи документи та літературу про ції унії, автор намагався відкрити все, що було можливо, подати різні факти про ці унії та з'ясувати їх вплив — позитивний чи негативний, на долю українського народу. Найбільший вплив на долю українського народу мала, безсумнівно, унія з Московією, тому про неї подано децю більше матеріалів.

Щодо інтерпретації історичних подій та окремих історичних фактів, це очевидно, що одну і ту ж подію тлумачитимуть по-різному люди різних національностей, різних віровіснаний тощо. Скажімо, по-одному відомо про українські князі Ярему Вишневецького, а по-іншому — поляки. Те саме стосується і Переяславської угоди — одні пишуть українці, інші — росіяни, а ще інші — поляки. Кожен з цих різних підходів теж має свої бачення тієї чи іншої історичної події, дає свою характеристику тій чи іншій історичній особі. В усякому разі, автор бажав би, щоб читачі замислилися і привели аргументи на користь своєї точки зору — аргументи автора перед Вами!

В історіографії є такі поняття, як історичні конишки. Дуже часто вони не мають певної існування, проте люди їх століттями повторюють, бо мислять з цього певний зиск. Візьмим, наприклад, згадану вище тезу, що Москва — зрадник українського народу. Після кількох років українське духовенство

Від автора

Цю працю написано у Римі в 1982 році і вперше вона побачила світ в «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці» (1987 р., т. 205). Автор хотів би, щоб з нею познайомилися в Україні, бо історія українського народу нероздільно пов'язана з історією Київського Християнства та намаганнями сусідніх народів і їхніх церков підпорядкувати його собі. Християнство повинно було б створити одну велику християнську спільноту у світі, бо це було бажання Христа — «щоб усі були одно». Не так воно сталося!

Християнство поділилося, чи радше люди, і то переважно духовні особи, з різних причин його поділили і створили різні Церкви.

Цей поділ відбився досить негативно в історії Київської Церкви та цілого українського народу, бо створилися різні табори і треба було вибирати, до якого належати. Треба було прийняти рішення, і в першу чергу це мав зробити Церковний Провід Київської Церкви. Про рішення піти на злуку (унію) з Константинополем не відомо, бо бракує документів. Тяжко пояснити, як це могло статися і чому нема ні відповідних документів, ні навіть самої лише згадки в літописах.

Рішення ж Проводу Київської Церкви на злуку (унію) з Римом у 1596 році, а потім, з Московією у 1686 році, є досить широко висвітлене в багатьох працях і наявні різні документи, які свідчать, що ці злуки сталися з доброї волі. Щодо унії з Константинополем, то це була, правдоподібно, узурпація, бо не зустрічається жодної згадки про якусь згоду.

Переглядаючи документи та літературу про наші унії, автор намагався позбирати все, що було можливо, подати різні факти про ті унії та прослідкувати їх вплив — позитивний чи негативний, на долю українського народу. Найбільший вплив на долю українського народу мала, без сумніву, унія з Московією, тому про неї подано дещо більше матеріалів.

Щодо інтерпретації історичних подій та окремих історичних фактів, то очевидно, що одну і ту ж подію тлумачитимуть по-різному люди різних національностей, різних віровизнань тощо. Скажімо, по-одному оцінюють українці князя Ярему Вишневецького, а по-іншому — поляки. Те саме стосується і Переяславської угоди — одне пишуть українці, інше -росіяни, а ще інше — поляки. Кожен з шановних читачів теж має своє бачення тієї чи іншої історичної події, дає свою характеристику тій чи іншій історичній особі. В усякому разі, автор бажав би, щоб читачі замислились і привели аргументи на користь своєї точки зору — аргументи автора перед Вами!

В історіографії є такі поняття, як історичні коники. Дуже часто вони не мають рації існування, проте люди їх століттями повторюють, бо мають з цього певний зиск. Візьмім, наприклад, засмальцьовану тезу, що Мазепа — зрадник українського народу. Понад двісті років українське духовенство

по українських церквах проклінало його, хоч повинно було б знати правду і не надуживати стільки літ релігії, Церкви та богослужень для політичних цілей!

Ще одним історичним конником є теза, що унія з Константинополем (Стамбулом) була доброю і корисною для Київської Церкви, для України та цілого українського народу, хоча досі невідомо, як і звідки ми прийняли християнство, та як, коли і по якому праву греки накинули нам своїх грецьких митрополитів.

Історичним конником є також твердження, що унія з Римом є нібито унією з Польською Церквою та поляками і тому шкідлива для України і українського народу.

Цю працю і, взагалі, праці про київські Церкви кожен може тлумачити по-різному, залежно від того, до якої унії чи автокефалії він належить і наскільки знає він історію своєї Церкви, історію інших українських та неукраїнських церков, історію свого народу.

У автора немає жодних сумнівів у тому, що кожен належить до такої Церкви, яка йому з різних рацій виглядає найвідповіднішою для нього, для України та всього українського народу. Він лише бажає, щоб кожен українець замислився і поміркував, що для України та українського народу дав, дає і може дати Константинополь (Стамбул), що -Москва, що — Рим і що — поодинокі автокефалії (а особливо та Церква, до якої він сам належить).

I. ВСТУП

У цій розвідці зроблено спробу розглянути три українські церковні унії — константинопольську, римську та московську, з української національно-державної точки зору — чим вони були корисні для українського народу, для вироблення і втримання церковної та національної ідентичності, для міжнаціональних релігійних, культурних і політичних контактів. Розглядаючи три українські церковні унії, автор зовсім не збирається доводити, хто має рацію у справі Божої родини, хто від кого походить, хто має право керувати Українською Церквою — папа, константинопольський патріарх чи московський, від кого це право отримане та до котрої церкви повинні українці належати, щоб дістатися до неба і спасти свою безсмертну душу.

Релігія відігравала важливу роль в житті кожного народу, в'язала його в одну цілість і творила моральну базу для розвитку держави та формування національної ідентичності. Єгипетська релігія була релігією єгиптян, сирійська — сирійців, грецька — греків, римська — релігією Римської імперії. Хто не сповідував дану релігію, був свого роду чужинцем у власній державі. Навіть у римській державі, яка виглядала толерантною до всіх релігій, створилася з часом своя римська релігія, а саме — культ імператорів. Християни не хотіли визнавати цю релігію, тому їх переслідувано і мучено.

Українці в доісторичних часах не створили цілісної держави, не витворили своєї власної віри. За Рюриків, аж до Володимира, поклонялися Перуну, Дажбогу та іншим богам, але вони не були виключно українськими, не мали великого впливу на формування української ідентичності. Володимир хотів зробити Перуна головним богом Київської Русі, але невдовзі змінив свою думку і проголосив християнську віру державною релігією всієї Київської Русі, до складу якої входили тоді землі теперішніх українців, білорусів та москалів.

За часів Володимира християнство формально було єдиним, однак насправді вже виразно поділене на дві частини, особливо від часів Фотія. Він започаткував цей поділ, що потім вилився в розкол Церкви, зібравши разом все те, що не об'єднувало, а що різнило Схід і Захід, тобто Східну Церкву і Західну, Константинопольську (грецьку) і Римську (латинську), бо за тим стояв культурний і політичний поділ, грецька культура і латинська, візантійське (грецьке) царство і римське (франко-німецьке). Східна (грецька) Церква стала національною церквою візантійського царства, а Західна — до певної міри понаднаціональною церквою всіх народів Західної імперії. На Заході імператор мав тільки деякий час вплив на Церкву (коли княгиня Ольга захотіла запросити до Києва єпископа, то звернулася з відповідним проханням спершу до німецького імператора). Папи, однак, були вже незалежні

від імператора та від політичної влади різних королів і князів, які керували державами і князівствами, що утворилися після розпаду Священної Римської Імперії. Саме тому змогли розвинутися в них національні церкви, як наприклад Польська Церква, залежні прямо від Риму, і то тільки релігійно. На противагу, у Східній Церкві, візантійській цар мав вирішальний голос у всіх питаннях, що стосувалися церковних справ. Прийнявши церковну залежність від Константинополя, Київська Церква стала залежною не тільки від константинопольських патріархів, але й від константинопольських імператорів. Створення ж національної Церкви у Києві не було у церковному, національному і політичному інтересі греків. Вони хотіли бачити Київську державу своєю колонією, або принаймні васалом, і через те аж понад двісті років не допускали українців до керівництва церквою.

Тому за весь час до Берестя (1596), на протязі понад шістсот років, в українців не було своєї «української віри». Була за той час «грецька віра» або «православна віра», одна, спільна до Флорентійської унії (1439) для українців, білорусів та москалів, а потім, після розділення Київської митрополії у 1458 році — для українців і білорусів. З занепадом української держави в Україні і Білорусії почали вживати термін «руська віра», щоб відрізнити її від «польської» (латинської), але термін «грецька віра» переважав у документах берестейської доби. У козацьких часах, тобто від створення теофанівсько-конашевичівської московфільської ієрархії почавши, коли Москві, при допомозі грека Теофана та українців, галицьких московфілів Борецького, Копинського, Копистенського і спілки, переважно колишніх членів утримуваного Москвою Львівського ставропігіїного братства, вдалося залучити Конашевича і організовану козацьку силу на оборону, під релігійним приводом, грецько-московських інтересів в Україні, проти всіх тих, що орієнтувалися не на Москву, а на Рим, на Захід, — тоді-то й було спопуляризовано назву «православна віра», правдоподібно, під впливом Москви. Адже москалі створили по Флорентійській унії свою власну Московську Православну Автокефальну Церкву, яка, на їх думку, була єдина правдива, «православна». Ця Церква стала їхньою національною церквою, церквою московської держави, залежною у всьому від московського царя, провідником московських імперських амбіцій.

Українці, константинопольські уніати, не створили своєї власної Української національної Церкви, яка б відрізнялася від грецької, а особливо від Московської Церкви. Цілком можливо, що після 1620 року сформувалася б Українська національна Константинопольсько-уніатська Церква. Митрополит Могила створив для цього деякі передумови, але жив недовго і по його смерті Москва, опанувавши Київ політично у 1654 році, а релігійно — у 1686 році, знищила все, що хоч трохи мало український національний характер. Поступово все було змоскалізовано. По переводі Києва під Мос-

кву лише у Галичині збереглися по-сьогодні київські традиції і київський обряд — такий, як в часи митрополита Могили. А Константинопольсько-уніатська Церква, яка до 1686 року ідентифікувала себе з Грецькою Церквою, перейшовши на унію з Московією, тим самим ототожнювалася з Московською Церквою.

Щодо римських уніатів, які відмежували свою Церкву і від Грецької, і від Московської, і від Польської, втримали свою організаційну цілість, зберегли київську ієрархічну тяглість (єпископські свячення), тяглість київського обряду та адміністративну єдність від 988 року. Отже, продовження Київської Церкви — це галицька митрополія, а тепер — Верховне Архієпископство. Київська Римсько-уніатська Церква на Берестейським та Замойським синодах зафіксувала спадкоємство київського обряду та своє право на обрядову і юридичну незалежність від грецької, московської, польської та латинської Церков і заявила про юридичну залежність від Римського Архієрея, як голови Вселенської Христової Церкви. Маючи п'ять чисто українських єпархій (володимирську, львівську, луцьку, перемиську і холмську), дві змішані (київську і пінську) та тільки одну білоруську (полоцьку), ця Церква, від поділу у 1458 році та від Берестейського і Замойського синодів стала Українською Національною Церквою.

Слова «унія», «уніат», «уніатський» вживають греки, москалі та їхні прихильники у негативному значенні. Однак історично ці слова означають Церкву чи групу людей, які пішли на злуку (унію) з іншими церквами. В нашому випадку це означає Київську Церкву та українців, які пішли на унію з Константинополем, Римом чи Московією, під юридичну залежність від Константинополя, Риму чи Москви. Саме в цьому значенні вживаються вони у цій розвідці.

2. ЛЬВІВСЬКИЙ МОСКОВСЬКО-УНІАТСЬКИЙ ПСЕВДОСИНОД

У 1946 році відбувся організований червоною Московією так званий «Львівський собор», який є нічим іншим як Львівським московсько-уніатським псевдосинодом і саме так його треба називати. На ньому було оголошено, що «зрадники рідної віри» — римські уніати, вирішили повернутися до своєї рідної віри, віри батьків, до «православної віри» і злучитися з православною Московією¹. Іншими словами, вирішили покинути Рим і піти під владу московського патріарха, злучитися або піти на унію з Московією, до якої ніколи не належали. Уніати, тобто римські уніати, «зрадники віри предків», стараннями червоної Москви офіційно зникли на рідних землях. Хто з духо-

¹ Акти цього синоду видала Москва під наголовком: *Діяння Собору Греко-католицької церкви у Львові 8-10 березня 1946*. Львів 1946.

венства не побажав повернутися до «рідної православної віри» — пішов до Сибіру, а вірні одержали «рідну православну ісрахію». Те, що не змогла зробити царська Москва, досягнула Москва комуністична — навітнула «зрадників віри предків» до «рідної православної віри».

Ці байки про уніатів, про зраду рідної православної віри, придумала не Москва. Не перша почала вона їх оповідати і не одна використовувати. Цю пісеньку заспівали першими греки, у себе — по Флорентійській, а на Україні — по Берестейській унії. Українське стамбульсько-уніатське духовенство, українська шляхта, українські братства, козаки, гайдамаки та різні малороси її підхопили, а москалі використали для своїх імперських потреб. Самі ж терміни «уніати», «православні», «зрадники рідної віри», так широко і щедро вживані греками, москалями, їх прибічниками та на недавньому Львівському московсько-уніатському псевдосиноді, вимагають деякого пояснення.

3. «ПРАВОСЛАВНІ»

Терміни «православ'я» та «православний» поширилися у Візантійській імперії, а особливо у Константинополі, в часи боротьби за вшанування ікон. Хто був «за» — той вважався православним, хто ж був «проти» — той вважався сретиком. Завдяки імператриці Теодорі перемогли ті, хто був за вшанування ікон. На синоді 843 року в Константинополі, в пам'ять про цю перемогу запроваджено свято, яке було назване Неділею Православ'я. Боротьба, в основному, точилася в Грецькій Церкві і цей термін став згодом застосовуватися щодо Східної (Грецької) Церкви, яка повернулася знову до вшанування ікон і, тим самим, до правдивої віри. Поволі він став означати взагалі грецький обряд і церкви з грецьким обрядом. Так тривало до Флорентійської унії, тобто до 1439 року.

На Вселенському соборі у Флоренції найбільше часу було витрачено на дискусії про походження Святого Духа — чи він сходить від Отця, чи від Отця через Сина чи ж від Отця і Сина. Імператор поспішав, щоб прийти до якоїсь згоди, закінчити собор та організувати, спільно з Заходом, оборону Константинополя і решток колишньої Візантійської імперії. Західні держави не хотіли проливати кров своїх підданих в обороні тих, для кого безплідні дискусії про походження Святого Духа були важливішими оборони їхньої столиці, Візантійської держави та самого незалежного існування.

Під тиском імператора греки підписали на Флорентійському соборі унію². Це була правдива унія, в якій дві Церкви, західна — латинська і східна —

² Так твердили і ще твердять більшість греків і усі москалі. Примір: МАКАРІЙ. *Історія Русской Церкви*. Москва 1900, т. 2/1, ст. 450.

грецька, підтвердили свою спільність, визнаючи, що є тільки один глава над обома Церквами і ним є Папа Римський. Щодо догмату віри про походження Святого Духа, обидві Церкви погодилися, що вислови «від Отця через Сина» та «від Отця і Сина» — одне і те ж саме. Дискусія на цьому закінчилася і, виглядало, що, нарешті, настане згода. Згоди, однак, не настало, бо, греки, повернувшись з Флоренції, розпочали іншу дискусію, тим разом не про походження Святого Духа, а про примат, тобто про першенство Римського Папи. Почалася боротьба серед самих греків. Хто був проти догмату про примат, вважався «православним», а кожного, хто визнавав примат, називали зрадником рідної віри або уніатом. Титул «православний» присвоювали собі ті, що були проти Риму. Це були люди, що, за їхніми словами, воліли бачити у Константинополі радше турецький тюрбан, ніж визнати першенство Риму³. Константинополь упав у 1453 році — і впала Флорентійська унія, а тим самим згода між Заходом і Сходом серед греків була похована.

У Києві, в Україні та Білорусії не було жодної реакції на Флорентійську унію⁴. Москаль Аскоченський пише, що «прибуття відступника (митрополита Ісидора, який у Флоренції підписав унію) до Києва було урочистим для нього: духовенство зустрічало Ісидора як єдиного митрополита всіх російських спархій, зовсім не звертаючи уваги на це, що перед ним несли латинський хрест»⁵. Діаметрально протилежну позицію зайняли московський князь і єпископи тих спархій, що були в московському князівстві. І коли київський митрополит Ісидор, грек, що був тоді митрополитом також і для Московії, поїхав до Москви, його вже чекали. Москалі питання про походження Святого Духа і примат не дискутували, бо замало знали про це, але звернули увагу на обряд, до якого звикли. Митрополит Ісидор, вступаючи до Москви, казав «нести перед собою, на знак згоди, латинський хрест», а в літургії поминав ім'я Римського Папи⁶. Скінчив він цю відправу у в'язниці. Звідти при першій нагоді втік, залишив Москву та, не затримуючись ні в Україні, ні в Білорусії, повернувся у 1441 році до Риму. Потім, у 1453 році, брав участь у обороні Константинополя. Той факт, що він, будучи київським митрополитом, не журився ні Києвом, ні Україною, а сидів собі спокійнісінько в Римі, свідчить лише про його грецьку недбалість щодо Української Церкви та України в цілому. Остаточо у 1458 році він попросив відставки і папа Пій (1458-1464) призначив київським митрополитом Григорія, болгарина по по-

³ Так мав говорити між іншим Генадій Схолярій, якого турки опісля, по заняттю Константинополя, зробили константинопольським патріархом (1454-1457).

⁴ ГОЛУБІНСКИЙ Е. *История Русской Церкви*, Москва 1900, т. 2/1, ст. 450: «православные князья литовские... признавали его за своего митрополита». Там же, ст. 444-452: Ісидор прожив в Україні і Білорусі цілий рік без ніяких клопотів.

⁵ АСКОЧЕНСКИЙ В., *Киев*, 1856, ст. 23.

⁶ *Полное Собрание Русских Летописей* (ПСРЛ), т. 6, ст. 153-154.

ходженню, і віддав під його владу Київ та спархії: Володимир, Галич, Луцьк, Перемишль, Пінськ, Полоцьк, Смоленськ, Холм і Чернігів (Брянськ), отже, цілу Україну і Білорусь, і тим самим розділив Київ і Москву, бо вилучив з списку Москву і московські спархії⁷. Саме Римові завдячує Київська митрополія, що її вже тоді не опанувала Москва⁸, яка у 1448 році вибрала власного митрополита Йону і створила власну Московську Православну Автокефальну Церкву, а з 1589 року встановила у себе Московський патріархат.

Київські митрополити в ті часи, до 1596 року, хиталися між Римом і Константинополем, продовжували вживати термін «православний» в значенні східного обряду і далі вважали себе православними чи грецької віри. Щойно по Берестю термін «православний» почав набирати тогочасне грецьке значення — «той, що проти примату», бо саме в цьому значенні москалі і греки спопуляризували його в Київській митрополії. Цей термін далі вживали і ті, хто у Берестю перейшов під юрисдикцію Риму. Але щоб не вносити плутанини, деякі римські уніати почали це слово пропускати у літургійних відправах і у практичному вжитку. Однак у римському виданні літургійних книг в часі другої світової війни його знову відновлено у літургійних книгах, зрозуміло, в його первісному значенні — правдивої віри щодо вшанування ікон та східного обряду, а не щодо юрисдикції константинопольського, московського чи іншого патріарха або автокефалії.

Коли греки розкололи Вселенську Церкву, то наші князі, замість створити власний патріархат і полишити нашу Церкву у зв'язку зі всією Христовою Церквою, віддали Київську Церкву під юрисдикцію Грецького Автокефального патріарха. Коли ж опісля створилася грецько-московська вісь (другий і третій Рим!) Стамбул — Москва, наша Церква не мала вже жодних шансів на якусь власну ідентичність і власне майбутнє, на визнання інших Церков. Щоб позбутися грецької та московської залежності, та втручання патріархів, грецького і московського, у наші церковні справи, Київський церковний провід вирішив у Берестю, у 1596 році, злучитися з першим Римом, апостольською столицею.

Українці, у своїй більшості, не пішли за своїм проводом, так як сто літ опісля, коли гетьман І. Мазепа намагався визволити Україну від Москви, уклавши союз з Швецією. Майже повна аналогія.

Тут слід зауважити, що якщо й Володимир чи інші наші князі віддали нашу Церкву у підданство грекам і грецькому патріархові, то не аж до Страшного суду! Наш Церковний провід це у Берестю відмінив, так як гетьман І. Мазепа у 1709 році, а Український політичний провід — Верховна Рада, та плебісцит у 1991 році відмінили рішення Богдана Хмельницького про віков-

⁷ ПСРЛ. т.6. ст.319-320. WELYKYJ A. *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae Illustrantia*, Romae 1953. I. 145-147.

⁸ ГОЛУБИНСКИЙ Е. *История Русской Церкви*. Москва 1900, т.2/1, ст. 503-305.

ічне підданство українського народу Москві. Договір 1654 року укладався, як тоді говорилося, для збереження «православної» віри, що Москва дійсно робила — берегла, де дійшла і де мала вплив, а цього не бачили, видно, ні Мазепа, ні тепер — депутати Верховної Ради. Мазепу за це українське духовенство проклинали століттями рік-річно по українських церквах, а от що стосується теперішнього Проводу, Політичного і Церковного, то тільки час покаже.

4. УНІАТИ

Слово «уніати» означає тих, хто пішов на злуку з кимось. У історії Київської Церкви було три унії: у 1054 році з Константинополем, у 1596 році — з Римом, а у 1686 році — з Москвою. Унія означає злуку двох рівноправних сторін. Такою унією була Флорентійська унія, де обидві сторони виступали як рівноправні партнери. Київська митрополія, однак, у всіх трьох наведених прикладах не була рівноправним партнером. Вона всі три рази підлягала під чинось юрисдикцію. В першому випадку піддавалася під юрисдикцію царгородського патріарха, у другому — Римського Папи, у третьому — московського патріарха. У всіх трьох випадках це була, коротко кажучи, не унія, а перепідпорядкування Церкви з більшого чи меншою адміністративною і обрядовою автономією, або взагалі без такої.

У Бересті в 1596 році київський митрополит Михайло Рагоза разом з єпископами злучилися з Римом, або, іншими словами, підчинили Київську митрополію юрисдикції Риму і стали римськими уніатами, а Церква, яку вони провадили, стала римсько-уніатською. Ця церква від 1054 року була в злуці з Константинополем, під юрисдикцією автокефального константинопільського патріарха, отже, в унії з Константинополем. Тим самим вона була константинопольсько-уніатською, а українці — константинопольськими уніатами. У Бересті в 1596 році українська ієрархія і Церква з стамбульсько-уніатської стала римсько-уніатською, а її вірні з стамбульських уніатів стали римськими уніатами. У 1620 році створено другу Київську митрополію, залежну від Стамбулу і тим самим відновлено, чи створено рівноправну ієрархію в злуці з Стамбулом, отже, стамбульсько-уніатську. Коли ж у 1686 році ця друга митрополія перейшла від Стамбулу під Москву, то стала московсько-уніатською, а її вірні -московськими уніатами. Всі три Церкви, чи стамбульсько— уніатська, чи римсько-уніатська, чи московсько-уніатська, продовжували далі уживати в літургії слово «православний». Як наслідок, маємо три православні уніатські Церкви: Православну Стамбульсько-уніатську, Православну Римсько-уніатську і Православну Московсько-уніатську.

Коли розглядаємо історію трьох українських церковних унії, то не можемо відокремити її від історії українського народу, бо ці різні унії творили різні Церкви, які мали вплив на історію українського народу. Кожна з трьох уніатських Церков мала вплив не тільки на релігійне виховання, але і на долю українського народу, і приносила цьому народу більшу чи меншу користь, або й навіть шкоду. Щоб оцінити їх національну вартість, користь чи шкоду, потрібно розглянути, що вони давали і дають українському народу, його культурі, якій їх внесок у вироблення ідентичності і чи сприяли вони контактам з другими Церквами і народами, беручи до уваги вартість тих зв'язків. Одночасно треба перевірити, чим ці Церкви були самі по собі та чи дали щось для формування Української Національної Церкви, для розвитку її обряду і її самобутності як адміністративної одиниці, та для зв'язків з іншими Церквами і культурним світом.

5. «ЗРАДНИКИ РІДНОЇ ВІРИ»

Щодо питання «рідної віри», «віри батьків», «прадідної віри» і її зради, то це досить складна справа, бо не знати, або тяжко сказати, котрою є рідна віра, віра батьків і прадідів, і коли та хто цю віру «зрадив» і яку саме. Рідна віра, прадідна віра, віра наших предків — це віра в Перуна, Дажбога, Волоса та інших богів. Цю віру «зрадила» княгиня Ольга, а опісля — Володимир. Ольга сама «зрадила» і на тім скінчилося, а Володимир не тільки «зрадив», а ще її переконав чи змусив до «зради» тої прадідної віри весь український народ. Нестор гарно описав, як греки переконали Володимира, що тільки вони і Константинополь мають правдиву віру⁹. Чи переконаній греками, чи з державних рацій Володимир «зрадив» батьківську віру і наказав кинути в Дніпро Перуна, якому ще недавно поклонялися, він сам і весь український народ. Це була зрада, правдива зрада, прадідної віри, але вартість чи шкоду тої «зради» треба розглядати не тільки під кутом особистої точки зору, часто неправильної, подібної до тієї, що все, що було, що старе, традиційне — це найкраще і незмінне. Потрібно ще також взяти до уваги потреби українського народу. Більшовицька енциклопедія, видана атеїстами (і тому не можемо говорити про прихильність її авторів до християнської віри), написала, що приїняття християнства Володимиром мало позитивний вплив на розвиток Київської Русі і на піднесення культурного рівня українського, білоруського та московського народів та на розширення зв'язків з іншими культурними народами, на зміцнення Київської держави¹⁰. Тим самим «зраду» Володимиром батьківської віри не можемо вважати зрадою, а радше

⁹ *Іпатський літопис (Іпат)* 6494 (986). ПСРЛ 2². 73-92; 95.

¹⁰ *Большая Советская Энциклопедия*. Москва 1957, т. 11.361.

релігійним, культурним і політичним кроком для добра Київської Русі, української київської держави та українського народу.

Коли в 1596 році українська ієрархія перейшла з-під Стамбулу до Риму, то стала «зрадницею» Стамбулу та стамбульсько-грецької залежності. Таким самим «зрадником» Стамбулу став і київський митрополит Гедеон Четвертинський у 1685 році, коли залишив Стамбул, поїхав до Москви і присяг послух московському патріархові без попередньої згоди стамбульського. Зрадниками є також усі українські автокефальники, бо «зрадили» Москву, чи Стамбул, чи Рим і створили свої автокефальні Церкви. Це незаперечний факт, що Москва, греки та весь православний світ вважає їх релігійними зрадниками, бо на релігійні з'їзди та спільні відправи їх не запрошують.

6. ХРИСТІЯНСТВО В УКРАЇНІ ДО 988 РОКУ

Що християнство існувало на національних українських територіях від апостольських часів, в цьому нема сумніву. Що святий Андрій був на київських горах, на це нема доказів. Є тільки дуже пізня легенда з XI чи XII століття. Однак те, що він був місіонером над Чорним Морем серед «скитів» і на Кубані — це загальновизнаний факт. Що папа Климент помер на засланні у Криму — це також факт. Що папа Климент не сидів в Криму, склавши руки, це більш ніж правдоподібно. Отже, початок християнства на теперішніх українських землях сягає апостольських і безпосередньо поапостольських часів, коли не було не тільки константинопольського патріарха з його екуменічними грецькими претензіями до Києва, але й навіть самого Константинополя. Москви тоді також ще не було. Рим тоді існував, однак у ті часи питання примату, тобто першенства єпископства Риму, патріарха Риму і Заходу та голови всього християнства хоч догматично визнавалося, однак не було докладно канонічно визначене та застосоване на практиці в адміністративному сенсі, як це сталося чи розвинулося в середньовіччі. Тому й виникають питання, від кого ця первісна Церква на наших землях залежала, хто святив єпископів і мав право святити чи призначати та, взагалі, як це християнство на українських землях було організоване від початку, а особливо від часу, як на політичній арені починають виступати русичі як нація, а їхня держава — як Київська Русь.

Першу згадку про християнізацію русинів, про те, що їм послано єпископа, знаходимо у патріарха Фотія. Він удвох своїх бесідах і у своєму окружному листі згадує, що несподівано з'явилися під мурами Константинополя русини і тільки чудо врятувало Константинополь від неминучої капітуляції¹¹. У згаданому листі він додає, що все скінчилося для греків добре, а русинам

¹¹ ГОЛУБІНСКИЙ Е. *История Русской Церкви*, Москва 1904, 1.50-52.

послано єпископа, який мав би їх повернути у християнську віру і рівночасно зробити з них покірних виконавців політичної волі Константинополя. Отже, зробити з них «зрадників» прадідної віри, правдоподібно, віри в Перуна, а рівночасно зробити з них зрадників своєї держави і свого народу, покірних константинопольських васалів. Фактично християнство з власним єпископом починається у нас після походу на Константинополь у 861 році. Облога Константинополя, лист патріарха Фотія і вислання єпископа для Русі — це доконані факти. Докладніша дата не відома, але те, що сидів тоді у Києві Аскольд, що єпископа послано до Києва і що частина людей повернулася — цього, як каже Грушевський, нема причини відкидати¹². Що в Києві було християнство і перед 988 роком, видно з договору Ігоря з греками¹³ та з того, що Ольга практикувала у Києві християнство.

Як були християни в Київській Русі до 988 року, то мусіла бути і якась ієрархія. Від кого вона приходила, чи була самостійна, подібно як на Кипрі чи в Грузії, або чи була від когось залежна, над тим дискутують історики. Дехто каже, що була вона зв'язана з Константинополем, але на це нема доказів, бо крім єдиної згадки у листі Фотія, у грецьких джерелах не знаходимо більше нічого. Мовчать вони навіть про часи Володимира і про хрещення Київської Русі. Якби греки мали справу з християнством у Києві, то було б дивним, щоб десь не згадали. Греки не були аж такі скромні в історії. Достатньо згадати Болгарію, про яку греки багато писали і обстоювали своє втручання у болгарські релігійні та внутрішні справи. Іншим промовистим фактом є те, як вони поступили у нас по виборі митрополитом українця Кліма Смолятича. Його усунули та прокляли, а князя Ізяслава, що підтримував цей вибір, також прокляли.

7. КИЇВСЬКА ЦЕРКВА У РОКАХ 988-1054

В 1988 році урочисто відзначалося тисячоліття встановлення християнства державною релігією Київської Русі. Дата хрещення, 988 рік і подробиці, з тим пов'язані, є у літописі, що його зредагував Нестор десь біля 1110 року, бо на цьому році закінчується перша редакція. Хоч Нестор дуже гарно описує події в Корсуні, враз з хрещенням Володимира, з усіма подробицями¹⁴ і потім загальне урочисте хрещення усіх в Києві¹⁵, однак виглядає, що вже за Нестора не було певності, де був хрещений сам Володимир особисто і хто його хрестив. Справді, у своїм літописі Нестор подає Корсунь, але додає, що дехто думав, що Володимир був хрещений у Києві, інші ж

¹² ГРУШЕВСЬКИЙ М. *Історія України-Руси*. Нью-Йорк 1954. 1, 394; 402; 408; 411.

¹³ *Ipat* 6452 (945), у ПСРЛ 2², 41-42.

¹⁴ *Ipat* 6496 (988), у ПСРЛ 2², 96-101.

¹⁵ Там же. 101-105.

припускають, що у Василькові, коло Києва¹⁶, де була його друга резиденція. Крім усіх докладних подробиць про Корсунь і про саме хрещення людей, Нестор не подав з якоїсь незрозумілої причини те, що найбільше цікавить істориків і до певної міри кожного інтелігентного українця — хто хрестив людей, звідки прийшли проповідники вчити і підготовлювати людей до хрещення, хто встановив ієрархію, від кого вона була залежна та як була організована Київська Церква за Володимира і за Ярослава Мудрого. Виглядає, що про ті часи не було документів ні за Нестора, ні по Несторі, і ніхто їх так і не знайшов. Дуже правдоподібно, що хтось, в чийому це було інтересі, понишив всі свідчення про християнство у Київській Русі до 1054 року, щоб не було і згадки про Київську Церкву і її зв'язки з Болгарією, а, може, і з Заходом, а в обіг пустив відповідні легенди, які її записані Нестором. Вони разуче вказують на своє джерело. Щоб вибрати віру для Русі, Володимир посліла своїх послів для ознайомлення. Окрім грецької, жодна інша віра йому не подобалась. Його послі ніде не почувались так добре, як у Константинополі і були там у церкві так захоплені, що не знали, чи вони вже в небі, чи ще на землі. Корсунь здобув Володимир не військовою перемогою над греками, але зрадою корсунянина Настаса, за порадою якого він перетяв водопроводи. Володимир зайняв місто, але осліп і прозрів лише тоді, коли його охрестив корсунський єпископ, очевидно грек¹⁷.

Володимир охрестився і змусив греків віддати йому за дружину жінку-грекню — «царицю» Анну. У літописі вона цариця (!), а він тільки князь, що добився вінчання війною і зрадою Настаса¹⁸. Володимир не відзначався високою моральністю, бо до хрещення мав під Києвом два великі гареми із сотнями наложниць на вибір, а крім того, ще її безчестив всюди дівчат і жінок¹⁹. Завдяки ж грекам він охрестився і виправився, але, хоч і охрестив свій народ, святим не став, поки в Києві сиділи один по другому грецькі митрополити, тобто до знищення Києва татарами у 1240 році²⁰. Його великий гріх був, правдоподібно, в тому, що «зрадивши» прадідну віру в Перуна, підтримав у Києві незалежну Київську Церкву, мав зв'язки з «ворогом» Константинополя — Римом, і Києва під Константинопіль не віддав. Побудувавши Десятинну церкву, свій собор, віддав її під керівництво корсунського зрадника Настаса²¹.

¹⁶ ГРУШЕВСЬКИЙ 1,502.

¹⁷ *Іпат* 6496 (988), у ПСРЛ 2³. 96-97.

¹⁸ Там же. 95-96; 101.

¹⁹ *Іпат* 6488 (980), у ПСРЛ 2³. 67. ГРУШЕВСЬКИЙ 1,504-505.

²⁰ ГОЛУБІНСЬКИЙ Е. *Історія канонизації святихъ въ Русской Церкви*, изд. 2. Москва 1903. ст. 63. ПРИСЕЛКОВЪ. *Очерки...* 68-79; 303.

²¹ *Іпат* 6545 (1037), у ПСРЛ 2³. 139. Там же. 6499 (991), 2³. 106. Там же. 6504 (996), 2³. 108.

8. КИЇВСЬКА ЦЕРКВА І ГРЕКИ

До 1054 року, до розколу Вселенської Церкви, Київська Церква була у єдності з усіма церквами, з Римською включно. Ситуація по 1054 році дуже змінилася. Греки відділилися і створили свою власну Церкву-Грецьку Константинопольську Автокефальну. За собою потягнули і підпорядкували собі всі інші Церкви грецького обряду, а серед них і три колоніальні грецькі ліліпутні патріархати грецького обряду — антиохійський, олександрійський і срусалимський.

Чи була якась залежність Києва від Константинополя перед 1054 роком, відколи і яка, не відомо. Київська церква, безсумнівно, мала зв'язки з іншими церквами, особливо з Болгарською, звідки були взяті переклади церковних книг. Проте якихось писемних свідчень про це нема. Чи нічого не було записано, що само по собі є дивним, чи просто вони були понижені греками після усунення Іларіона, або навіть ще раніше — тяжко зараз сказати.

Епархії Київської Церкви охоплювали величезну територію — цілу східну Європу. Цілком очевидно, що не бажаючи випустити такої ласїї шматок з-під свого контролю, греки, створивши свою Автокефальну Церкву, одразу ж усунули вибраного у 1051 році^{21а} київського митрополита Іларіона і прислали митрополита-грека, Єфрема^{21б}. Так їм вдалося підпорядкувати собі Київ (зробили свого роду злукв — унію Києва з Автокефальним Грецьким Константинополем), так що від 1054 року один за другим почали приходити, аж до знищення Києва татарами у 1240 році, митрополити з Константинополя. Тільки один раз (у 1147 році) в Києві південні, українські, єпископи^{21в} вибрали на митрополита Клима Смолятича, місцева людину, але грекам вдалося його усунути при допомозі північного, ростовського, князя Юрія Долгорукого і знову поставити свого кандидата^{21г}. По смерті цей грек-митрополит Константан, став навіть святим Київської Церкви²². Святим був також проголошений новгородський єпископ Нифонт²³, що не визнав Клима Смолятича. Щоб усунути останнього, Юрію Долгорукому, сину Володимира Мономаха, довелось здобути Київ. Його син, Андрій Боголюбський, мав уже наочний приклад, коли потім, у 1169 році, грабував, руйнував і палив Київ. За те дістався поміж

^{21а} Там же, 6559 (1051), 2^а, 143.

^{21б} *Новге* 2, 6563 (1055), у ПСРЛ 3, 122.

^{21в} *Іпат* 6665 (1147), у ПСРЛ 2, 29-30. *Новге* 1, 6657 (1159), у ПСРЛ 3, 10: «ставиль его Изяслав съ епископы Русекътя области». Єпископи, що були за: білгородський, володимирський, переяславський, чернігівський і юрійський.

^{21г} ПРИСЕЛКОВЪ. *Очерки...* 388-389, 393.

²² ГОЛУБИНСКІЙ. *Історія канонізації...* 139. День призначений на святкування. 5.VI.

²³ Там же, 212. День, 21.IV.

блаженних²⁴ московської, а тим самим і Української Московсько-уніатської Церкви. Між князями не було однастайності і греки робили, що хотіли.

Греки не перебірвали в засобах і тому, правдоподібно, князі навіть не дуже сперечалися з ними. У справах пробував було сперечатись Ярослав Мудрий та вислав свого сина Володимира з військом проти греків у 1043 році. Але коли той зазнав поразки, греки всім полоненим русинам, братам по вірі і обряду, повиколювали очі. В цьому не було чогось нового. Перед тим греки взяли в полон 14.000 болгар, також братів по вірі і обряду — і всім їм повиколювали очі²⁵, зоставляючи на кожних сто одного з одним оком, щоб міг сліпих вести додому. Це було зроблено для того, щоб болгарин побачили, що на грецьку поблажливність не можуть розраховувати і щоб не противились їх волі. Як подіяло це калічення полонених на князя у Києві, не знаємо. Однак Ярослав у 1051 році подбав про вибір священика Іларіона з Берестова на митрополита. Виглядає однак, що греки і тут дали собі раду. Коли потім у 1054 році помер Ярослав, то хоронило його тільки духовенство²⁶, а митрополита вже не було.

Грецькі митрополити, як свідчать документи, поводитися у Києві також жорстоко. Коли в 1055 році митрополит Єфрем засудив новгородського єпископа Луку Жидяту на усунення і на ув'язнення, не перевіривши добре справи, і коли через три роки обвинувачення виявилось неправдивим, то з волі митрополита наклепникові відтято ніс і обидві руки²⁷. Лука Жидята ще мав щастя. Сто літ пізніше київській грецькій митрополит судив ростовського єпископа Теодора, і скінчилось це тим, що єпископові відрізали язик, викололи очі і відтяли праву руку²⁸. Не знати, як би то скінчилося для наших єпископів і хто хоронив би наших князів, якби вони підняли по 1054 році питання своєї автокефалії чи свого окремого обряду і не слухали б та не мавпували б сліпо греків.

9. В УНІІ З КОНСТАНТИНОПОЛЕМ (1054-1686)

Київські князі віддали Київську Церкву і все її керівництво у руки греків і вона стала константинопольсько-уніатською. Греки, за винятком писемності і мови, нав'язали Київській Церкві своїй обряд, своїх святих, своє церковне право, свої свята, свої пости та своє церковне мистецтво. Київська Церква стала сервілістично-константинопольсько-уніатською Церквою, яка,

²⁴ Там же. 59.

²⁵ *Іпат* 6551 (1043), у ПСРЛ 2², 142: «и слъпшиша Руси много». ГРУШЕВСЬКИЙ, 2, 37.

²⁶ *Іпат* 6562 (1054), у ПСРЛ 2², 150. ПРИСЕЛКОВЪ. *Очерки...* 93-95, 114.

²⁷ *Новг* 2, 6563 (1055), у ПСРЛ 3, 122. Там же, 6566 (1058).

²⁸ *Іпат* 6680 (1172), у ПСРЛ 2, 102-103.

крім Печерської Лаври, мало-що свого власного створила, бо за неї думали греки. Лише Печерська Лавра час від часу чинила якийсь опір²⁹, але і вона не спромоглася на власний монашій статут, а взяла його від греків. Існують дві версії цієї події. Згідно з першою, Теодосій відправив монаха Єфрема до Константинополя по статут³⁰, а по іншій виходить, що статут він взяв від одного грецького монаха, що приїхав до Києва і жив при київському грецькому митрополиті³¹. Лавра не спромоглася на вироблення власного оригінального статуту, а лише змавпувала греків. Постає питання, на яке важко відповісти — чи не грецька це фальшивка, що ніби-то русини не були здатні створити власну державу без варягів, не могли назвати себе якимось іменем без варягів, і навіть монашій статут неспроможні були укласти без чужої допомоги!

Коли наприкінці XI століття Печерська Лавра вже міцно стояла на ногах, без греків, тоді було пушено в обіг чергову фальшивку. По ній виходило, що Лавру заснував Антоній Печерський, грецький монах. Сам Антоній мав би бути афонським монахом, там дістати благословення і доручення йти до Києва, щоб започаткувати там монаше життя, а отже, Лавру³². Життя Антонія з тим грецьким благословенням не зробило великого враження на монахів Печерської Лаври, бо якогось його життєпису не збереглося, не ставилось і питання про канонізацію Антонія. Натомість мова йшла про канонізацію Теодосія³³. Адже Нестор описав, як Теодосій ходив по монастирях, щоб його де прийняли³⁴. Отже, в Києві і без греків існували монастирі, ще перед благословенням грецької «Святої Гори». Сам Антоній зайшов до вже готової печери, яку викопав без греків і сидів в ній без грецького благословення Іларіон, перед обранням його на митрополита³⁵. Коли Теодосій прийшов в Лавру, то прийняв його Антоній. Однак не Антоній, а Теодосій залучив більшу кількість кандидатів до монашого життя і розпочав побудову монастиря та церкви. За поданням ігумена Печерської Лаври Теокфиста князь Ярополк доручив митрополитові Никифорові (1104-1121) вписати Теодосія у «Пом'яник святих»³⁶, в той час як про Антонія не було мови аж до знищення Києва. Його канонізували щойно по 1240 році, або дещо перед тим³⁷. Володимир теж став святим по 1240 році, і то лише завдяки північним

²⁹ ПРИСЕЛКОВЪ. *Очерки...* 360; 401-405. ЧУБАТИЙ М., *Історія християнства Русі-України*. Рим-Нью-Йорк 1965. 1,211.

³⁰ *Печерський Патерик*. Рим 1973. 65.

³¹ *Іпат* 6559 (1051), у ПСРЛ 2². 148.

³² *Іпат* 6559 (1051), у ПСРЛ 2². 144-147. ПРИСЕЛКОВЪ. *Очерки...* 242, 248, 250; 264-273; 306.

³³ *Іпат* 6616 (1108), у ПСРЛ 2². ПРИСЕЛКОВЪ. *Очерки...* 281-282; 316.

³⁴ *Печерський Патерик*, 51.

³⁵ *Іпат* 6559 (1051), у ПСРЛ 2². 144-145.

³⁶ *Іпат* 6616 (1108), у ПСРЛ 2². 259.

³⁷ ГОЛУБІНСЬКИЙ. *Історія канонізації...* 59.

спархіям Київської Церкви³⁸. Північ, теперішня Московщина, мала більшу ініціативу і була менш сервілістична у відношенні до Константинополя. Не Київ і не українці, а москалі перші відділилися від Константинополя і від греків. В 1448 році вони вибрали власного митрополита Йону і створили свою Московську Автокефальну Церкву, спершу як митрополію, а потім як патріархат. Київ і українці на щось подібне не спромоглися.

Хоч завдяки Римові у 1458 році і було розділено Київську митрополію, відокремлено її від Москви і московських спархій, вона, однак, ні не залишилася при Римі, ні не створила власної Автокефалії, як це зробила Московська Церква. Натомість вона й далі пішла під зверхність Константинопольської Грецької Автокефальної Церкви. Грецькі автокефальні патріархи, антіохійський, стамбульський і срусалимський, по дорозі до Москви по «милосинню», чи вертаючи з московськими грішми і, ймовірно, з московськими завданнями щодо України, почали активно втручатися у внутрішні справи Київської Церкви і ширити анархію шляхом творення ставропігій, вилучаючи братства з-під юрисдикції Київської Церкви і українських єпископів. Це було однією з причин³⁹ того, що Глава Київської Церкви, разом з більшістю єпископів, перейшов у Берестю в 1596 році під зверхність Риму, від унії з Стамбулом і Стамбульською Грецькою Автокефальною Церквою до унії з Римом і Римською Вселенською (Католицькою) Церквою. Тоді частина українців з стамбульських уніатів стала римськими уніатами, а друга частина залишилася з різних причин, не без впливу греків і москалів, спершу стамбульськими, а опісля московськими уніатами. Так Київська митрополія, Київська Церква та українці релігійно і культурно поділилися, а за тим пішла і різна політична орієнтація. Стамбульські уніати від 1620 року злигалися з Москвою і привели до Переяслава у 1654 році, до Московської церковної унії 1686 року, до Полтавської трагедії 1709 року і страшного голоду 1933 року.

Унія — це злука у тій чи іншій формі двох партнерів, які творять одну цілість. Унія повинна бути корисною для обох партнерів і партнери повинні бути рівноправними. Якщо один партнер сильніший, а другий слабший, з цього часто виходить не унія, а підпорядкування слабшого сильнішому і так як більша риба поїдає меншу, так і більша Церква поглинає меншу і менша не творить, а втрачає свою ідентичність.

³⁸ Там же, 63.

³⁹ ЛІКОВСЬКИЙ Е., *Берестейська Унія*. Жовква 1916, ст. 53. «Від коли однак царгородські патріархи призначили їм (братствам) шпигунську роллю в Церкві та поставили їх вище не лише над духовенством, але також над єпископів, від тоді переставали бути додатним чинником відродженню Церкви». КУЛИШЬ П. *Історія возз'єднання Руси*. Спб. 1874-77, I, 216. «В унії шукала ієрархія освобождения від інспекції зі сторони церковних братств».

З прикрістю треба ствердити, що Київська Церква в унії з Константинополем своєї української ідентичності не мала. Крім мови, вона нічим не відрізнялася від грецької. Київ був рядовою константинопольською митрополією, причому, як виглядає в дійсності, з ще меншими правами, ніж решта константинопольських митрополій. Коли інші митрополії мали право обирати своїх митрополитів, то на протязі більш як двісті років (до 1240 року) тільки два рази наші владики вибирали київського митрополита і в обох випадках не мали успіху. Вибрали Іларіона в 1061 році — і він до двох літ десь безслідно зник. Вибрали Клима Смолятича у 1147 році — і греки добилися його усунення у 1156 році. Від 1240 до 1458 кожний другий київський митрополит присягнув з Константинополя, а більшість єпископів до 1240 року по національності були греками.

Національного характеру чи якоїсь ідентичності Українська Константинопольсько-уніатська Церква не мала до 1458 року, бо митрополити, включно з Ісидором, та єпископи-греки не могли і, певно, не хотіли її цього дати. Свої єпископи, яких частково призначали греки, якогось поважнішого впливу, як виглядає, не мали. Про український характер чи прикмети Київської Церкви до 1458 року немає сенсу говорити, тим більше, що до Київської митрополії належали не тільки українці, але й білоруси та москалі. Греки і москалі на поділ митрополії не погоджувалися, і до того ще київські митрополити перенесли свій осідок від 1299 року на північ — до Владіміра-над-Клязьмою, а потім, за митрополита Петра (1308-1326) — до Москви. З падінням Константинополя у 1453 році і з відділенням у 1458 році Кієва від Москви, і, на деякий час, від московських впливів, ситуація не поліпшилася. Київська Церква повернулася під юрисдикцію Стамбульської Автокефальної Церкви, яка будучи під турками, неспроможна була щось Кієву дати. Київська Церква, полишена сама на себе, була в занепаді, не маючи сили до самостійного мислення і життя, бо греки їй того не дали. Вона була грецькою колонією, нею залишилася і так її греки весь час трактували. Надаючи ставропігійні права братствам, в тому числі і право контролювати українських єпископів і доносити до них до Стамбулу, а потім до Москви, греки вносили ще більшу анархію і в так недостатньо організоване українське церковне життя, в Київську Церкву.

Константинопольська Автокефальна Церква не була самостійною. Вона була залежною у всьому від імператора та від світської влади і не могла дати релігійного чи національного хребта своїм вірним. Вона дала Київській Церкві тільки саму обрядовщину. Це було головною причиною того, що українські магнати і шляхта так скоро златиншилися і спольшилися. До цього висновку прийшов український московсько-уніатський історик і письменник Пантелеймон Куліш⁴⁰. Показово, що Куліш у своєму дослідженні

⁴⁰ КУЛИШЪ. *Исторія воззєдїненїя...* 1,213; «греки могли научити їх обрядовщини, а не істоти віри з тої простої причини, що самі були далеко від тої істоти», тому провідна верства відпала, не приготована до зустрічі з вищим латанським світом.

не розглядав жодного з інших промовистих фактів. Це і Люблінська унія, на яку так легко погодилися князь Острозький і українська шляхта, і Переяславська угода, на яку так легко погодилися козаки, без підписання відповідних документів та без московської присяги, і Київсько-московська церковна унія, і Полтава, де сорок тисяч козаків стали стіною на боці москалів, проти свого гетьмана І.Мазепи, і Берестя, де стіною стала українська шляхта та братства проти свого митрополита Рагози і більшості українського єпископату. коли ті звернулися до Риму, на Захід, бадаючи поліпшити становище Київської Церкви і долю українського народу. В усіх випадках користала Москва. Після Берестя українці проклинали Рагозу разом з греками, а по Полтаві — разом з москалями Мазепу.

Грецькі імператори змінювали патріархів і єпископів собі до вподоби. Патріарх і Константинопільська Грецька Автокефальна Церква були складовими частинами Візантійської імперської машини. Церква від 1054 року була однією із константинопольських митрополітій і тим самим залежна від візантійських грецьких імператорів, а не від київських князів і української держави. Тому патріархи з імператорами призначали митрополитів собі до вподоби, а ті так само, собі до вподоби, призначали єпископів. Жорстокість, з якою потрактував київський грецький митрополит ростовського єпископа — вирізав йому язика, виколов очі і відтяв руку, якраз не свідчить, що українські єпископи могли вступати в дискусію з греками, чи здобутися на самостійне мислення, чи мати свій релігійний чи національний хребет.

А де були українські князі? — Билися між собою за уділи, а половці тим часом нищили край. Константинополь не виховав у Київській Церкві свідомих князів, з українським державним мисленням. Ярослав Мудрий з труднощами об'єднав розділену по смерті Володимира «Руську Землю». Однак, поділив її знову на уділи з непрактичним правом «старшинства», так що Київ переходив не від батька до сина, а від старшого брата до молодшого, чи до когось із старших в роді, що призводило до нескінченних війн. Тому-то у Києві її сиділи спокійно грецькі митрополити.

Не дала Київська Константинопольсько-уніатська Церква державного мислення й потім, в Польсько-литовській державі, — ні українській шляхті, ні прославленому москалями і москвофілами князю Острозькому. Люблінську унію 1569 року підписувала українська шляхта і князь Острозький тоді, коли латинська литовська шляхта виразно виступила проти⁴¹. З-під Литви українські землі перейшли через короткозорість української шляхти та князя Острозького під польське панування і на тім українській народ

⁴¹ ГРУШЕВСЬКИЙ. 4. 391-416. КУЛИШЪ. *Історія возсоединенія*. 1, 272. «Не подав голос проти... а міг».

не виграв нічого, так як потім на Переяславській угоді. Через короткозорість братств, духовенства і козацтва перейшла Київська Стамбульсько-уніатська Церква під Москву і змоскалізувалася.

Вірмени також взяли віру від греків, але розвинули свій власний обряд і своє власне релігійне життя. Українці ж до Берестейської доби у всьому тільки постійно мавпували греків. Коли їй щось розвинулося, то тільки те, чого не мали греки, як наприклад, стиль дерев'яних церков, або чого ті не могли усунути, як наприклад, народні релігійні звичаї - Святий Вечір, похоронні тризни, гагілки і тому подібне. Безпосередньо перед Берестейським синодом вийшла патріарша заборона святити паски, але ні римські, ні стамбульські уніати від вкоріненого в Україні звичаю благословляти паски на Великдень не відмовились. Це був не тільки релігійний, але й національний звичай, де греки вже не мали сили.

Українське константинопольсько-уніатське духовенство було сервілістично настроєне щодо греків, ряд визначних князів займали некритичну провізантійську позицію. Вони смиренно слухали, як по наших церквах та богослужіннях поминали спершу візантійського імператора, а вже потім — руських князів. Те, що московське духовенство перестало поминати візантійського імператора⁴² і Московська церква відділилася від Константинополя, стала на власні ноги та пішла власним шляхом, було у великій мірі заслугою московських князів, царів, бояр та думних дяків. Але московське духовенство, так само як і грецьке, було і с сервілістичне щодо світської влади. Світська влада мала і до певної міри ще й досі має остаточне слово в усіх церковних справах. В Україні князі, бояри і гетьмани не мали великого впливу на Церкву, але мали вплив на неї греки і москалі. Наше ж духовенство покірно виконувало їхню волю. В українців, на жаль, не видно державницького мислення, не тільки у князів і гетьманів, але й у мирян та духовенства. Більшість з них дивилася на українські релігійні справи до 1620 року через грецькі окуляри, а після 1620 року і посьогодні — через московські.

Хоч Київська Церква була до Берестейської унії беззастережно сервілістична щодо Стамбулу, греки, однак, відносилися до Київської Церкви як до нелюбої дитини, до пасербиці. Наша Церква не мала у Константинополі ніякого впливу, ні широких політичних, культурних, релігійних або хоча б товариських зв'язків. А вони мали б бути, тим більше, що українці і греки мали той самий обряд. Тим часом цього не видно, бо були тільки сліпими виконавцями грецьких розпоряджень. Греки нав'язали нам усіх своїх святих і ми вписали їх у церковні книги, а вони наших святих угодників не вписали до

⁴² KUCHARSKI J. *Od białego do czerwonego caratu*. Warszawa 1926. I, 12. Заборонив Василій I (1389-1425). Константинопольський патріарх протестував, але нічого не помогло.

жодної з своїх книг — ні Володимира, ні Ольгу, ні Антонія і Теодосія Печерських, ні навіть Кирила і Мефодія. Українці не мали ніякого представництва у Константинополі. Ми були психологічно поглинуті греками, так як потім — Москвою. Тільки віддаль та святі Кирило і Мефодій врятували нас від того, що нам не нав'язали також грецької мови і не спробували зробити нас політичною провінцією візантійсько-грецького цісарства. Кілька разів вони жорстоко розправилися з болгарами, однак ті все ж спромоглися на спротив і деякий час навіть мали, під боком Константинополя, свій власний патріархат. Українці ж до Берестя були тільки покірними константинопольськими уніатами, що століттями брали усе від греків, включно з київськими грецькими митрополитами. Справді, ми мали слов'янські літургійні книги та церковне право, але це було тільки перекладом з грецького оригіналу. Там до Берестя не було нічого українського! Від 1054 року закріпилось типове уніатське мислення, такої психологічний стан, що ми не в силі і не в змозі створити і мати щось власне, відмінне від чужого. Уніатство — це почуття меншовартості, саме за таких нас греки мали та відповідно до цього трактували. Вони зробили українців релігійними, політичними та психологічними уніатами, і, як виглядає, українці того прищепленого греками психологічного уніатства ще й досі не зовсім позбулися.

Дехто вважає Стамбульсько-уніатську Церкву Українською Національною Церквою, особливо в час між 1620 і 1686 роками, виходячи з того, що нею видавалася деяка література. Однак сам факт видання окремих книжок, літургійного або полемічного характеру, частково польською мовою («Екзегезіс», «Літос» та інші) не робить цієї церкви національною, бо ці книги видавали обидві Церкви. Від самого 1620 року бачимо лише постійні контакти з Москвою і побирання московських грошей, постійні «прощі» духовенства до Москви по «допомогу» та постійне інформування Москви про всі більш-менш значні події в Україні та Польщі. Було також небажання дійти якогось порозуміння з другою віткою Київської Церкви — Римсько-уніатською, «щоб Русь не воювала з Руссю», а було використання митрополитами Борецьким і Копинським козацтва як силового аргументу у релігійній полеміці та небажання дійти якоїсь згоди. В той же час бачимо повне ігнорування козацьких соціальних і національних прагнень. Скажімо, митрополит Могила вітав у Києві триумфатора Потоцького⁴³, коли той вшент розбив козаків у 1637 році, а Косів не знав нічого про Переяславську угоду (!)⁴⁴. Все це привело Українську Стамбульсько-уніатську Церкву і український народ до Переяслава у 1654 році, до церковного розколу у

⁴³ КУЛИШЬ П. *Отпаденіє Малороссіи от Польши*, у «Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ» (1888) 2, 238.

⁴⁴ *Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи* (Акт ІОЗР), 10, 254.

1659 році, коли Москва вперше призначила свого намісника в Києві, до Московської релігійної унії 1686 року, до прокляття Мазепи у 1708 році, до Полтавської трагедії у 1709 році, до щорічних прокльонів по українських церквах аж до більшовицьких часів, до цілковитої москалізації України в релігійному і національному плані, і, в значній мірі, до страшного голоду 1933 року.

10. РЕЛІГІЙНА ПОЛЕМІКА ТА ВНУТРІШНІЙ МУР (1596 -1686)

Берестейська унія збудила Київську Церкву з релігійної і національної латаргії. Розпочалися дискусії, полеміка та побудова муру між двома Церквами, що постали по Берестю. Написано цілий ряд праць з обох сторін, з римсько-уніатської і з стамбульсько-уніатської. Почалися історичні студії, догматичні дискусії. Вартість цієї полемічної літератури є досить сумнівна, хіба що як зразків мислення і стилю написаних в Берестейській добі і безпосередньо по ній. Полемісти не внесли нічого помітного ні в теологію, ні в обряд, ні в канонічне право, ні в справу української ідентичності. Вони тільки були виразниками чужих думок. Стамбульські уніати повідгрібали всі закиди Фотія, Керулярія та їх однодумців проти латинського обряду та латинників і додали протестантські закиди проти Риму і римських пап з категоричним твердженням, що тільки стамбульській патріарх знає і веде дорогою до неба. Римські уніати також не залишилися в боргу. Вони повідкидали всі антиримські закиди аргументами латинських авторів і загнали всіх антиберестейців туди, куди ті загнали берестейців разом з папою.

В той час як поляки писали книги вже живою народною мовою, як і інші народи, то полемісти писали макаронологією, чи мовною саламахою — штучною мішаниною церковно-слов'янщини і української, білоруської та польської мов, додаючи власні словесні та граматичні «винаходи». Своїми саламахами та штучними мовними амальгамами полемісти і церковні письменники поберестейської доби, а потім і цілого XVII та XVIII століття, з Могиллянською колегією включно, стримували розвиток живої української літературної мови. Через те, що люди, правдоподібно, не могли це читати, бо просто не розуміли, полемісти та церковні письменники, включно з Могилою («Літос») і Косовим («Екзегезіс»), «ошасливили» український народ книгами, писаними більш зрозумілою мовою — польською. Цим вони тільки сприяли колонізації, а потім москалізації українського культурного та літературного життя, бо вищі церковні кола тих часів не вважали українську народну мову придатною до написання книг, нехтували нею і тим самим усліджували.

Стиль полеміки був непримиримо-агресивний, розрахований не на мир і поєднання, але на побудову внутрішнього муру і на копання внутрішнього рову між двома вітками Київської Церкви, на братовбивчу війну та знищення супротивника. Деякі полемісти припускалися свідомих наклепів, як, наприклад, Вишенський щодо спископа Терлецького. Останнього Вишенський звинувачував в тому, що той ніби-то забрав силою з корчми «дівчию» Палажку і згвалтував її, а як доказ утраченого дівочтва фігурувала закривавлена одежа. Її привселюдно показували потерпіла та її покровитель — український волинський шляхтич Іван Тимінський. Зразу ж було внесено оскарження до суду у Луцьку. Через чотирнадцять днів, отже, досить скоро, відбувся суд, на якому виявилось, що «дівчию» Палажка є служницею цього українського шляхтича, заміжня і має дітей⁴⁵. Єпископа Терлецького визнали невинним і виправдали. Наводиться цей факт не тільки як приклад свідомого злобного очернення в полеміці і у релігійних тогочасних суперечках, але ще й тому, що судове виправдання не спинило Вишенського, а за ним — і більшість московських та українських антиберестейських церковних істориків, від безнастанного повторювання цього наклепу. Не забуваймо, що спископа Терлецького стамбульський патріарх Єремія призначив екзархом Київської Церкви. Отже, одне з двох — або патріарх не перевіряв, кого призначус, або, що більш вірогідно, всі закиди проти Терлецького, наведені і повторювані Вишенським, полемістами та «істориками», є сфабрикованими. Те саме можна сказати і про інші звинувачення, з обох сторін. Це був не пошук істини, того, що об'єднувало б, а розділення українського народу на дві частини високим муром і глибоким ровом взаємної недовіри, тоді як життя вимагало побудувати мур і викопати рів, на заході — проти поляків і проти Польсько-латинської Церкви, на сході — проти москалів і Московсько-Православної Церкви. Українці сварилися між собою, полишивши свою українську хату з широко розчиненими дверима, чим одразу ж скористалися Варшава і Москва. Тому так скоро і так легко українська шляхта перейшла в польський табір, а козацька старшина — в московський.

Розібрати внутрішній мур і засипати рів намагалися римські уніати. З ідеєю Київського патріархату виступив Глава Київської Римсько-уніатської Церкви митрополит Рутський (1613-1637)⁴⁶ і навіть пропонував Могила на першого українського патріарха. Спільні синоди, переговори чи обговорення релігійних справ пропонували тільки римські уніати, а остаточно митрополит Шептицький. Друга сторона відповідала мовчанкою. Проти згоди завжди були греки і москалі, з відомих причин. Але чому ж істамбульські уніати

⁴⁵ Архивъ Юго-Западной Россіи (АрхЮЗР), часть I, том I, ст. 394-426, число 94-100 (1594).

⁴⁶ ВЛАСОВСЬКИЙ І. *Нарис історії Української Православної Церкви*. Нью-Йорк 1956. 2. 144-164.

не хотіли говорити і, властиво, ніколи конкретно не говорили з римськими уніатами — чи не з власної короткозорості і з браку національного державного мислення? Чи, може, тому, і це гірше, що були виразниками московських задумів, московських планів і московської далекосяглої політики. Москва була добре поінформована про все, що діялося в Україні і давала, без сумніву, різні інструкції українському духовенству, про що піде мова у наступному розділі. Це духовенство наввипередки їздило царським коштом до Москви, діставало дармову квартиру, харчувалося з царського столу і вертало в Україну з соболями, рублями та куніцями. Ніхто не дає даром гроші та не пригощає щедро найкращими стравами, а особливо Москва. Тож марно було, а може ще й далі є, простягувати руку, щоб дійти до якоїсь згоди в ім'я українських загальнонаціональних і державних інтересів. Це не було в інтересі Москви, не є зараз і навряд чи коли-небудь буде. Але все ж таки в Україні, між українцями, не бракує людей доброї волі і може ще колись прийдемо, в ім'я національних і державних інтересів українського народу, до якоїсь згоди.

11. МОСКОВСЬКА ПОЛІТИЧНА ТА ЦЕРКОВНА УНІЯ

А. Три фатальні факти, що посприяли політичному і церковному возз'єднанню України з Московією

В українській історії були три факти, які мали і ще дотепер мають фатальні наслідки для України і для цілого українського народу, а саме: спільна династія, спільна митрополія і спільна назва Русь. Розглянемо їх депо детальніше.

1. Спільна династія

Ми мали княжу династію Рюриковичів, спільну з москалями. Князі ділили і об'єднували українські, білоруські та московські землі, а потім знову ділили, і знову об'єднували, провадили безконечні міжусобні війни і кликали ворогів — половців і поляків, а потім мадляр, на поміч. Володимир з труднощами об'єднав, а потім — поділив. Ярослав Мудрий поступив так само. Володимир Мономах здебільшого об'єднував, але також і розділив. Щойно царська Москва, частково в Переяславі, а частково при розборах Польщі, «возз'єднала» українські і московські землі. У другій світовій війні червона Москва «об'єднала» під своєю владою всю рюриковичівську спадщину, звану часто москалями Мономаховою спадщиною, від імені останнього спільного князя — Володимира Мономаха. Через цю династію Рюриковичів аж до останнього часу не був чітко проведений територіальний і психологічний кордон між українськими і московськими землями. Через спільну

династію московські князі, а потім московські царі, мали і постійно висували історичні претензії до Києва і України. Найгіршим було те, що самі українці, як Йов Борецький, Ісаєя Копинський, Захарія Копистенський та інші, визнавали за московськими царями право на Київ і на українські землі. Ректор Могиллянської колегії архімандрит Печерської Лаври Інокентій Гізель у своїй історичній праці, виданій під назвою «Синопис», впевнено стверджує, що Москва є продовженням Києва, а московські князі і царі є спадкоємцями київських князів. Гізель «Синопис» москалі пізніше багаторазів перевидавали. Довший час це був їхній підручник історії⁴⁷, бо по ньому, Київська Русь започаткувала московську державу. Тож не дивуємося, що москалі виводять свій початок від Київської Русі і від Києва, і відбирають в українців частину їхньої історії. Українці у цьому самі немало завинили!

2. Спільна митрополія

Другим фатальним фактом було те, що українці прийняли «грецьку віру» і мали довший час спільну з москалями митрополію. Були спроби її розділити, але спершу греки, а потім греки з москалями, до цього не допускали. Це створювало почуття спільноти з москалями, не тільки релігійної, але, до певної міри, і політичної. Митрополію розділив щойно Рим у 1458 році, але Москва намагалася її потім знову об'єднати. Це їй вдалося «правно» у 1686 році. Що не змогла Москва тоді релігійно «об'єднати», те об'єднала при розборах Польщі, а решту — на Львівському московсько-уніатському псевдосиноді 1946 року, долучивши ще й Закарпаття у 1948 році. Виходячи з факту існування за княжих часів однієї спільної Київської митрополії, московський патріарх виступив нещодавно з твердженням, що це все його «канонічна» територія.

3. Спільна назва «Русь»

Третім фатальним фактом було те, що назви Русь і Руська Земля поширилися, внаслідок спільної династії Рюриковичів і спільної митрополії, на Московщину. Щоб не допустити до створення другої митрополії, митрополитам, які осіли в Москві, греки почали додавати до титулу «Київський» ще й «всеї Русі». По розділі і по створенню Московської митрополії, московські митрополити залишили собі «і всеї Русі», так що по 1458 році було два митрополити з тим самим додатком — «митрополит Київський і всеї Русі» та «митрополит Московський і всеї Русі», а від 1589 року — «Патріарх Московський і всеї Русі». Від митрополитів перебравши додаток «всеї Русі» московські князі, додавши до титулу князя московського ще «самодержець всеї Русі». Титул «всеї Русі» не залишився у московських князів, а

⁴⁷ ІСАЇВ П. *Причини упадку української держави в княжі і козацькі часи*. Рим 1975. 15.

потім царів та патріархів просто титулом. Він запалив їх маніакальною ідеєю «збирання Руської Землі». Термін «Руська Земля» зустрічається в літописах і у тогочасній літературі. Він означав всю територію, що входила до складу Київської Русі. Москва скоро розпочала діяльність, спрямовану на політичне, а по розділі Київської митрополії, також на релігійне возз'єднання земель «всєї Русі». Північні (московські) землі вдалось об'єднати досить скоро, бо релігійно вони були під одним митрополитом, що сидів у Москві, а отже, під одним патріархом «всєї Русі». Три митрополити «Київські і всєї Русі», кожен по-своєму, допомогли Москві, причому два з них — українського походження. Митрополит Петро (1308-1326), галичанин, замешкав в Москві, в Москві помер і у Москві був похований. Він зробив з Москви релігійний центр. Митрополит Олексій (1354-1378) з чернігівського боярського роду допоміг Москві стати беззаперечним центром удільних північних князівств «Руської» землі». Митрополит Йона (1448-1461), москаль, останній, що сидів у Москві і вживав титул «Київський і всєї Русі», став творцем Московської Автокефальної Церкви. Канонічно він не мав права на цей титул, бо Київська митрополія ще мала призначеного митрополита — Ісидора (1436-1458). Тому його наступники титулу «Київський» не вживали, однак залишили за собою право вживати додаток «і всєї Русі». Його перейняли опісля патріархи «Московські і всєї Русі». Всі три митрополити, творці московського релігійного і політичного центру, заслужено удостоїлися того, що Москва їх канонізувала, проголосила святими Московської Автокефальної Церкви та запровадила їх вшанування в московській державі. Але чому вони раптом опинилися в літургічних книгах Української Православної Автокефальної Церкви і чи мають їх українці у себе тримати — ось над шми питаннями треба було б українцям задуматися. І в першу чергу — вірним Української Православної Автокефальної Церкви, перестати до них молитися та як святих вшановувати. Це ж московські політичні святі!

Б. Три допоміжні чинники, що сприяли релігійній і політичній унії України з Московью

1. «Грецька віра»

«Грецька віра» відділила Україну від Західної Європи і від Західного Світу релігійно і культурно та зв'язала її з Константинополем, особливо з поділом Церкви за константинопольського патріарха Керуларія у 1054 році. З падінням Константинополя у 1453 році та по створенню Московського патріархату у 1589 році центром «грецької віри» стає поступово «Третій Рим» — Москва, і туди починає звертати свій погляд українське духовенство. «Грецька віра» відрізняється від західної — латинської, і є спільна з

москалями. Вона зв'язала Україну, українців і Київську Церкву з Московією ідеологічно і психологічно, ще від княжих часів. Особливо це проявилось, починаючи від 1620 року, політично — від 1654 року, а релігійно і культурно, не беручи до уваги часи до 1458 року — від 1686 року. «Грецька», чи «православна віра» була вирішальним чинником Переяславської угоди в 1654 році і підчинення Москві Київської Стамбульсько-уніатської Церкви у 1686 році. Всі незалежні зв'язки не тільки із Заходом, але й з Стамбулом були перервані, все поступово зосереджено у Москві, потім у Петербурзі, і планово змосковщено.

Постає питання, якою була б доля України і Московщини, якби Володимир одружився з якоюсь західною королівною чи князівною, а не з «царицею» (так її називав Нестор) Анною та прийняв «латинську», а не «грецьку віру». Правдоподібно, все виглядало б інакше. Ми за ту «царицю» і за «грецьку віру», мабуть, дорого заплатили — і ще платимо, і кінця тому не видно!

2. Греки

Другим чинником, що допоміг політичному і релігійному возз'єднанню України з Московією, були греки. Прислужилися вони перш за все тим, що не допустили до створення другої окремої митрополії, з чого скористала Москва, а крім того, долученням до титулу митрополитів додатку «і всеї Русі». Наступним грецьким даром для Москви було впровадження термінів «Мала Русь» і «Велика Русь». Греки назвали Україну Малою Руссю, тобто частиною Великої Русі, або Московщини. Те, що греки створили у Москві патріархат — теж було їй на користь, бо поставило її вище Києва. Церковне возз'єднання пішло через це легше і швидше, бо дало Москві більший авторитет і почуття вишості щодо Київської митрополії. Греки працювали на шкоду Україні та на користь Москві, бо були промоторами чи натхненниками української релігійної і політичної орієнтації на Москву. Де греки мали зв'язки чи вплив серед українців, там поставав помалу промосковський осередок!

Греки мали зв'язки і вплив в Острозі. Там деякий час бували на відвідинах у князя Острозького греки Никифор, Лукаріс і Палеолог, і саме князь Острозький листується з князем Курбським, московським політичним емігрантом⁴⁸. Вся його діяльність засвідчує виразну промосковську орієнтацію. До Москви звернувся князь Острозький за Біблією, до царя Івана Грозного, і дістав її⁴⁹. Ця московська Біблія стала основою Острозької. Коли у 1592 році делегація Львівського братства вибиралася до Москви, до московського царя, за допомогою на будівництво і прикрасу братської церкви

⁴⁸ ГРУШЕВСЬКИЙ, 6, 442.

⁴⁹ ГРУШЕВСЬКИЙ, 6, 440.

Успення у Львові, то князь Острозький дав їм на дорогу до Москви вірчий лист⁵⁰. Як українські владки висловили думку про перехід від Константинополя під владу Риму, князь Острозький запропонував їм спершу піти за порадою до Москви⁵¹. Москалі і українські москвофіли дуже вихвалюють князя Острозького. І мають за що! Своєю орієнтацією на Москву, своїми зв'язками з москалями та греками, всією своєю діяльністю торував він дорогу до Переяслава та був, разом з Печерською Лаврою і Львівським ставропігійським братством, предтечею політичного і релігійного «возз'єднання» України з Московою. Український історик і письменник Пантелеїмон Куліш та історик Михайло Грушевський мають щодо нього поважні застереження і дають йому досить негативну характеристику. Перш за все, він підписав Люблінську унію в 1569 році, що було на користь Польщі. Разом зі своїми синами і українською шляхтою він знищив близько трьох тисяч козаків, пустошив Задніпров'я і не підтримував матеріально ні школи, ні видавництва, хоч міг⁵².

Добрі зв'язки з греками мало і Львівське братство. Греки дали йому ставропігійні права, навіть не поцікавившись думкою львівського єпископа чи київського митрополита, причому і антиохійський патріарх Йоаким, і константинопольський Єремія взагалі не повідомили офіційно єпископат чи київського митрополита про ставропігійні братства. Львівське братство, яке вело перед всім ставропігійним братствам, дістало на ректора грецького єпископа Арсенія. Цей грек, однак, прийшов не з Греції, а з Москви, і не виключено, що з певними московськими завданнями. По двох роках він не поїхав до Греції, але повернувся до Москви, там залишився та дістав друге по значенню архієпископство — суздальське⁵³. Важко повірити, що Москва дала все це даром, без якихось заслуг чи без якогось плану, тільки з любові до греків, чи до самого єпископа Арсенія. Він або зробив якусь важливу послугу Москві, або мав зробити пізніше, Москву, правдоподібно, цікавив Львів. В ті часи це був важливий український центр. Тут організувалося братство, яке планувало заложити школу. Москва не могла дати до Львова свою людину, бо не мала. Тому вона дала грека Арсенія, очевидно, з певним завданням в її цілях. Москва хотіла підтримати Львів, бо характер князя Острозького, його роль у Люблінській унії, відношення до козацтва та

⁵⁰ *Акты относящиеся къ исторіи Западной Россіи* (Акт ЗР), 4, 66, ч. 46. *Юбилейное изданіе въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго Братства*. Львів 1886, ч. 102.

⁵¹ Акт ЗР 4, 63-65, ч. 45 (21.6.1593). ХАРЛАМПОВИЧЬ К., *Малороссійское аліаніе на великорусскую церковную жизнь*. Казань 1914, 15.

⁵² КУЛИШЪ, *Исторія воззєдненія*, I, 266-279. КУЛИШЪ, *Отпаденіе...* (1888), 2.31-32; 61; 172. ГРУШЕВСКИЙ, 6, 480-487.

⁵³ ДМИТРИЕВСКИЙ А., *Архієпископъ Еласонскій Арсеній*, у «Труды Киевской Духовной Академіи» (1898) I, 3-74.

родинні справи не обіцяли довгого життя острозькому москвофільському центрові.

Братства дістали від греків ставропігію, цілковиту незалежність від єдиної в ті часи, організованої ще за київських князів, інституції — Київської Церкви та поодиноких керівників — українського єпископату. Вони дістали від греків право судити українських єпископів і доносити на них⁵⁴. Московські і майже всі українські москвофільські історики цим щедрим грецьким даром захоплюються. Але, з української точки зору, це створювало лише анархію, з чого остаточно скористала Москва. Хто знає, чи не вона це часом організувала, бо ні греки, ні москалі не мали світських ставропігій з правом судити єпископів. Отримавши ставропігію, Львівське братство вже у 1592 році рушило до Москви по гроші, з заявою про спільність віри і походження⁵⁵.

У автора немає жодних сумнівів щодо патріотизму братств, особливо Львівського, але з національного боку ряд справ тяжко виправдати, як скажімо, поїздки до Москви по гроші, привітання у Львові братською школою новоіменованого українського митрополита Могили польською мовою, або ведення протоколів засідань по-польськи⁵⁶. Так само, автор не сумнівається у великій любові братства до «грецької віри», бо воліли радше співпрацювати з греками і москалями та орієнтуватися на Схід і на Москву, ніж співпрацювати з українцями, що дивилися на Захід і на Рим. Це москвофільство греки і московські рублі, соболі і куниці⁵⁷ їм так добре прищепили, що хоч і львівська ставропігія релігійно переорієнтувалася у 1708 році, з різних причин, на Захід, та політично була їй далі спрямована на Москву, аж до 1939 року — останніх днів свого існування.

Коли оцінюємо діяльність цих ставропігійних братств, а особливо львівського, що було до певної міри взірцем для інших братств, не зважаючи на усі панегірики про великі заслуги тих братств, постає питання, чи були ці братства конструктивними чи ні, з української національно-державної точки зору. Відповідь на нього негативна — ні, не були. Не кажучи вже про орієнтацію на Москву, ставропігійні братства внесли анархію в єдину тоді існуючу національну організацію, Церкву, і нехтування, в ім'я поправки, українського єпископату, включно з її Главою, київським митрополитом. І все це було перед Берестям!

Треба мати на увазі, що львівському братству і деяким іншим всі права дали щедрі патріархи, паломники до Москви, декілька літ перед Берестям,

⁵⁴ КУЛИШЬ. *Історія возсоединенія...* 1,240-242; 310. ЛЕВИЦКІЙ О. *Предисловіє*, у АрхЮЗР 1/6, 78-83.

⁵⁵ ХАРЛАМПОВИЧЬ К. *Малоросійське впливiє на великорусскую церковную жизнь*. Казань 1914, 13-14.

⁵⁶ JABLONSKI A. *Akademia Kijowsko-Mohilanska*. Krakow, 1900, 94-95.

⁵⁷ *Юбилейное издание*, ч. 90-100.

коли ще навіть не було думки змінювати юрисдикцію — від унії з Константинополем переходити до унії з Римом. Братства в значній мірі спричинили те, що український єпископат почав шукати підтримки і допомоги в Римі — щоб зберегти свої авторитет та ієрархічний принцип побудови Церкви, яким греки і братства, не знати в чий інтересі, знехтували. Те, що братства спричинилися до Берестя, визнають навіть московські церковні історики⁵⁸.

Греки, в першу чергу Арсеній, перший ректор львівської братської школи (1586-1588), засіяли промосковське зерно у Львові. Після відвідин Львова грецькими патріархами і по поверненні Арсенія до Москви, а також по «проші» трьох членів братства зі своїм священником до Москви за грішми, це стало цілком очевидним. Адже там був єпископ Арсеній, їх добрий знайомий, недавній перший ректор їхньої школи! Цікаво, чому і як львівське братство знайшло дорогу до далекої Москви та царської кишені, а не до величезного багача, князя Острозького, до недалекого Острога, чи до української патріотичної шляхти, яка так потім підтримувала братства і греків у Бересті. Замість стримати братство від «паломництва» до Москви, князь Острозький дав їм ще на дорогу вірчий лист. Тут, виглядає, є ідеологічний початок Переяслава і політичної орієнтації від 1620 року на Москву. Треба визнати, що Москва не шкодувала грошей на підтримку єдиновірних і єдинокровних «братів». Серед «паломників» фігурують львівське братство і Печерська Лавра, що стали предтечами Переяслава у 1654 році і Московської церковної унії 1686 року, через зрошене у них зерно орієнтації на Москву, засіяне греками, які були тоді в добрих стосунках і з українцями, і з москалями.

Не знати, чи випадково, чи по добре продуманому плану, якраз в 1592 році, приїхав до Львова грецький достойник, терновський митрополит, Діонісій з Москви. Він дав братству три вірчі листи до Москви, один — до царя, другий — до цариці, а третій — до впливового тоді у Москві Бориса Годунова⁵⁹. Безсумнівно, він дав братству всю потрібну інформацію про саму Москву, про дорогу до неї і, може, ще якусь заохоту до подорожі від їхнього недавнього ректора Арсенія, що осів у Московщині. Виглядає, що Львів не мав зв'язків і фінансових справ з Москвою і московськими царями, доки не з'явилися у Львові грецькі церковні достойники у тій чи іншій формі. Вони, звичайно, мали певні зв'язки з Москвою, і їхали до Москви, чи верталися з «милостинею» від царя, «самодержця всеї Русі». Греки не мали і не могли мати особливих симпатій до Польщі. Москва ж була єдиновірна і щедра для греків, правдоподібно, не задармо. Па додачу, для греків українці і москалі були як один народ — Московщина і Україна були для них Велика Русь і

⁵⁸ ТЕРНОВСКИЙ С. *Изследование о подчинении киевской митрополии московскому патриархату*, у АрхЮЗР, 175. ЛЕВИЦКИЙ, АрхЮЗР 1/6, 12-14.

⁵⁹ *Юбилейное издание*, ч. 91-93. КРИЛОВСКИЙ М. (Встун), у АрхЮЗР 1/12, 10-12.

Мала Русь. Діставши гроші, хотіли якось віддячитись, а особливо, як дізналися, що саме Москві миліше і корисне. Що ж могло бути московським царям і москалям миліше і корисніше, як конкретне доповнення до царського титулу, щоб бути самодержцями «всеї Русі» в дійсності, а не тільки на папері! Отже, віддячувалися Москві, поширюючи серед українців, «ревнителів грецької віри», думку про возз'єднання. Це, до певної міри, визнають самі москалі — як пише історик Терновський, «греки всемірно старалися устроїти содінєніє Малоросії з московською державою»⁶⁰.

Що московське зерно, передане до Львова і в Україну, було вміло засіяне і знайшло урожайніший фунт, видно з того, що львівське братство і українці нав'язали контакти з Москвою, та почали їздити до Москви по «милостиню», писати і складати різні заяви, з української точки зору аж надто підозрілі, навіть національне кримінальні. Львівське братство, наприклад, як приїхало до Москви у 1592 році, то «виразило сознание єдинства... проісхожденія ... і єдинство вери»⁶¹. Це, власне, те, що Москві добре послужило у Переяславі у 1654 році, для політичного возз'єднання, а потім, у 1685 році — для вибору на Київському московсько-уніатським синоді запроданого Москві Гедеона Четвертинського на київського митрополита. Братство дістало тоді московську «милостиню» — двісті соболів, двісті куніць і ще 50 золотих угорських⁶². Розглядаючи берестейську і поберестейську добу, слід мати на увазі, що ряд грецьких паломництв до Москви і до Львова, та паломництво львівського братства до Москви мали місце декілька літ перед Берестям. Москва, коли давала гроші, була зацікавлена Україною. Сама безпосередньо доступу не мала, але його мали греки і Москва, виглядає, цим користувалася. Дешо греки робили і з власної ініціативи, щоб віддячитися Москві за її «щедрість» для них, і робили це коштом України. Наприкінці XVI століття греки несподівано почали проявляти турботу про Київську Церкву. Доти турботи не було видно, поки греки не почали їздити до Москви по милостиню, і тому, здається, не у Стамбулі, а у Москві треба шукати джерело тої надзвичайної турботи греків долею Київської Церкви і втручання в українські справи. Все це виїшло на користь Москві, тому її спадає на думку, що грецька діяльність в Україні була інспірована і планована в Москві. Тяжко повірити, що Москва давала грекам гроші з самого тільки милосердя і що греки займалися промосковською діяльністю в Україні без вказівок з Москви та якогось далекоюсяглого плану.

Цар Іван Грозний програв війну з Польщею у 1582 році. Може тому ще перед Берестям скерував свій погляд на Україну. Несподівано Україну

⁶⁰ ТЕРНОВСКИЙ, АрхІОЗР 1/5. 66.

⁶¹ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 14.

⁶² Юбилейное издание. ч. 99-100. ХАРЛАМПОВИЧЪ, 14.

відвідали грецькі патріархи, антиохійський Йоаким (1586) і стамбульський Єремія (1589), а крім них, і інші грецькі достойники, як еласонський єпископ Арсеній (1585) і терновецький митрополит Діонісій (1592). Наслідком тієї грецької «опіки» стали ставропігії, які почали посилати посольства з «повідомленнями», але не до Істамбулу, а до Москви.

У Бересті греки зробили все, що могли — прокляли український єпископат, що орієнтувався на Рим і на Захід, і ревно підтримали усіх тих, хто був за політичне і релігійне возз'єднання України з Москвою. Якби не було спричиненого греками розколу у Бересті, то не було б Переяслава, Київського Московсько-уніатського синоду і Полтави. Не було б витрат національної енергії на внутрішню боротьбу, козацькі повстання охоплювали тоді б усіх українців, були б спрямовані проти національного та соціального гніту польської шляхти і релігійного польсько-латинського кліру. Адже національний та соціальний польсько— латинський релігійний гніт був спрямований на всіх українців, без огляду на їх церковну приналежність — до Стамбулу, Риму чи Москви. Одне певне, Москва не мала б релігійного приводу до втручання в українські справи, українці створили б свою Київську Національну Церкву та не їздили б до Москви по гроші, а Могилянська колегія виховувала б українську інтелігенцію для України, а не для Москви, як це сталося по 1686 році.

Ціла унія, чи з Істамбулом, чи з Римом, полягала по Берестейському синоді на споминанні під час богослужень імені патріарха, чи папи. Усе, що римські уніати до Замоїського синоду вимагали, було споминання імені папи під час богослужень. Про походження Святого Духа не було дискусій, бо, з малими винятками, духовенство, особливо сільське, і римсько— уніатське і стамбульсько-уніатське, на жаль, не мало ні змоги, ні відповідних засобів дістати теологічну освіту. Ні львівська братська школа, ні Острозька колегія, ні навіть Могилянська колегія до 1694 року, не були школами для виховання духовенства і теології не вчили. Це були середні школи з тісними приміщеннями, на тисячі духовних осіб, які потребували хоча б середньої освіти. Споминання папи стало тим каменем спотикання, на якому розбилися всі спроби якось залагодити справу. Тяжко собі пояснити та виправдати з української національно— державницької точки зору цю зоологічну ненависть і затятість, з якими виступала значна частина українців проти таких як вони українців — римських уніатів і споминання папи. В той же час вони мовчали, коли на їхніх очах ціла родина князя Острозького і майже вся українська шляхта покинула свій народ і свій обряд, златиншилася і спольшилася. Важко відповісти, де тут логіка і що втрачала Україна на споминанні папи. Легше відповісти на питання, хто втрачав, якщо не Україна. Відповідь одна — Москва. Там, де споминали папу, закінчувалися впливи Москви, а тим самим надія на возз'єднання, чи радше прилучення України до

Москви. Втрачали також і греки — московську «милостиню» за свою працю для возз'єднання. Греки доти діставали московські «милостині». доки працювали для Москви, головним чином в Україні. По Переяславі, а особливо після 1686 року, по унії Київської Церкви з Москвою, грецькі паломництва до Москви значно порідшали. Зробили свою справу і Москва їх більше вже не потребувала.

Греки справді розпочали боротьбу проти Берестейської унії, але нищили її українськими руками, руками князя Острозького, української шляхти і братств. Досить скоро, від 1620 року, керівництво перебрала Москва і також нищила її українськими руками — руками козаків і гайдамаків. На самому початку свого втручання, в 1620 році, Москва використала, як виглядає, грека Теофана, срусалимського патріарха. Виглядає на те, що його поїздка до Москви і діяльність в Україні від весни до осені 1620 року були добре згорні у Москві сплановані. Він був запрошений до Москви у 1619 році, щоб поставити на московській патріаршій трон царського рідного батька, який щойно повернувся з польської неволі і якому українська релігійна боротьба, правдоподібно, була добре відома. Москві треба було переорієнтувати козаків і Сагайдачного, які ще донедавна допомагали полякам бити москалів. Друге завдання полягало в тому, що треба було створити в Україні промосковську ісархію, яка разом з промосковськими братствами і переорієнтованим козацтвом працювала б для національного і релігійного возз'єднання України з Москвою. І одне, і друге грек Теофан виконав цілком. Кажу, грек, бо греки були завжди «греками» і «по-грецьки» поступали.

Коли Теофан був у Москві, тоді «якось» сталося, що до Москви приїхали козацькі послы від Конашевича. Чи їх намовив патріарх, який їхав до Москви, чи ректор київської братської школи, львівський «котьолківець» Борецький, висвячений опісля, ще того самого року, на київського стамбульсько-уніатського митрополита, чи то з власної ініціативи — годі сказати і пояснити, як це сталося, що козаки самі приїхали до Москви і запропонували їй свої послуги⁶³. Це було фатальною помилкою Конашевича і козаків. Тут бере свій початок возз'єднання, тут конкретний початок Переяслава. Так це бачить сама Москва. У виданій у 1954 році тригоміній збірці документів з нагоди 300-ліття Переяслава, перші три документи у ній якраз стосуються того конашевичівського козацького посольства. Ними вона розпочинається⁶⁴.

Приїхавши в Україну, Теофан висвятив промосковську ісархію, а Конашевича і козаків закликав до урочистого покаяння в тім, що воювали проти

⁶³ КУЛИШЬ. *Історія воззєднання...* 2. 376-377. ТЕРНОВСЬКІЙ, АрхЮЗР 1/5. 28.

⁶⁴ *Воззєднання України с Росією*. Москва 1954. I, 3-7 ч. 1-3 (26.2.1620; 21.4.1620).

сдиновірних братів-москалів та щоб спокутували цей гріх⁶⁵. Козаки покаялися і сповнили накладену покуту. Нищення тих українців, що орієнтувалися на Рим і Захід, політичне возз'єднання з Москвою, Київсько-московська церковна унія та сорокатисячна армія на допомогу Москві, проти свого гетьмана І.Мазепи під Полтавою — ось гіркі плоди покаяння.

Наскільки справа покаяння була підготовлена в Москві, не відомо. Справа створення промосковської ієрархії у Києві 1620 року була, без сумніву, вирішена у Москві і там був заздалегідь складений список єпископів. У Москві ще жив перший ректор львівської братської школи, грек Арсеній. Він під час перебування Теофана в Москві був його перекладачем, отже, мав нагоду багато чого порадити. Поставлення на митрополита Борецького, москвофіла, колишнього ректора львівської братської школи (1605) і промосковський напрям новоствореної ієрархії схиляють до думки, що список єпископів таки був намічений в Москві. А в Україні відбулися «московські вибори», на яких назначасться згорн, за кого можна і треба голосувати. Новопоставлений митрополит був членом львівського братства, яке їздило до Москви по гроші і заявило ще у 1592 році про свою спільність з москалями. Тож і у Києві, як митрополит, показав себе переконаним москвофілом і прихильником возз'єднання. Історик Харлампович пише про нього, що він «частіше, ніж хто інший нагадував цареві про його історичні права на Київ»⁶⁶. Один з теофанівсько-конашевничівських списків, Курцевич, поїхав до Москви і там став суздальським архієпископом⁶⁷. Після смерті Борецького його місце зайняв Ісая Копинський, висвячений Теофаном у 1620 році, також переконаний москвофіл і прихильник возз'єднання⁶⁸.

По висвяченню промосковської ієрархії слабне в Києві грецький релігійний вплив, а росте поступово московський. Завдяки Теофанові Москва створила в Києві москвофільську ієрархію, нав'язала безпосередній зв'язок з українським духовенством і греків у Києві більше не потребувала.

Останній більший вплив в Україні греки мали за Хмельницького. Вони схиляли його до політичного возз'єднання. Історик Терновський, москаль, пише, що «митрополит коринтський благословив Хмельницького на війну з Польщею і був головним посередником між Хмельницьким і московською державою. Проживаючи в Україні, він підтримував таємні зв'язки з Москвою через свого двоюрідного брата Іллю і писав до царя про все, що діється, та настроював Хмельницького вступити у підданство цареві. Був другий митрополит, назаретський Гавріїл, якого Хмельницький відправляв у Москву із заявою, що вступить у підданство зі всією Україною. Далі зв'язки велися

⁶⁵ ТЕРНОВСЬКИЙ. АрхЮЗР 1/5. 27. КУЛИШЬ. *Отпаденіє...* (1888) 2, 138.

⁶⁶ ХАРЛАМПОВИЧЬ. 27.

⁶⁷ ВЛАСОВСЬКИ. 2. 121.

⁶⁸ ХАРЛАМПОВИЧЬ. 28.

через греків Іллю, Івана і Павла»⁶⁹. Крім згаданих Терновським, великий вплив мав на Хмельницького грек, срусалимський патріарх Паїсії, який урочисто вітав Хмельницького при в'їзді до Києва. Паїсії теж був у Москві, і безсумнівно, допоміг здійсненню її планів щодо України. Хмельницький релігійних вимог спершу не ставив, але з часом вони у нього чимраз більше фігурують. Куліш припускає, що це Паїсії⁷⁰ переконав Хмельницького стати оборонцем віри. Безсумнівно, що і другі греки, які крутилися біля Хмельницького, нашіптували йому те, що саме на бажання Москви, в інтересі якої було надати війнам Хмельницького характер не національний, а релігійний. Останнє давало Москві підставу втручатися, під приводом оборони віри, в українські справи. У Переяславі ставиться на першому місці не справа волі України та її самобутності, а справа релігії. І коли москалі пішли на допомогу Хмельницькому по Переяславі, то завжди і всюди підкреслювали, що ідуть «визволяти православних», ігноруючи політичні і культурні права українців і білорусів. В той же час коло Хмельницького не дуже-то видно українську ієрархію, чи українське духовенство. Цю відсутність добре засвідчує той факт, що митрополит Косів щиро заявив москалям, що він про Переяславську угоду не знав, коли останні прийшли до нього по Переяславі, щоб присягав на вірність московському царю⁷¹.

На Переяславі закінчується грецька «поміч» Україні, бо Москві вони і політично не були більше потрібні. У Переяславі Москва нав'язала з українцями безпосередній політичний зв'язок, так як у 1620 році — релігійний, і греки пішли у відставку. Однак і далі, до 1686 року, греки намагалися втручатися в українські справи і навіть прокляли двох гетьманів, Брюховецького — за образу якогось грека і Многогрішного — за наказом султана. Коли турки здобули Кам'янець-Подільський, то греки, не питаючись Києва, назначили туди єпископа з гучним титулом «митрополита кам'янець-подільського і всієї Малої Росії». Історик Терновський робить висновок, що греки втратили авторитет в Україні, бо «хоч листи Смотрицького (на Київському синоді 1628 року, при співучасті Борецького і Могилі) спалили, але скоро в Малоросії повинні були визнати, що в його словах про патріархів є доля правди... Арсеній Суханов описав Схід ще більш чорними фарбами, ще гірше, як Смотрицький».

Завершенням грецької допомоги Москві у справі Київської Церкви і грецької дбайливості про Українську Церкву став продаж у 1686 році Київської митрополії московському патріархові, на змосковщення і знищення, за 200 рублів і 120 соболев.

⁶⁹ ТЕРНОВСКИЙ, АрхЮЗР. 1/5. 66.

⁷⁰ КУЛИШЪ, *Отпаденіе...* (1888) 4. 330.

⁷¹ АктЮЗР. 10, 254, 389-390. *Возсоединение Украины...* 3. 478-482.

3. Українське духовенство

Третім чинником, що сприяв возз'єднанню, було українське духовенство, все, разом взяте — ієрархія, монахи та світський, білий клір. Одразу ж після знищення Києва у 1240 році вони розпочали звертати свій погляд на північ. Вже перший митрополит, українець Кирило (1249-1281), частково перебрався на північ, хоч завдячував своєю номінацією галицько-волинському князеві Данилові. Другий з цього ряду, митрополит — українець Петро (1308-1326), вже остаточно перебрався на північ — осів у Москві, там помер і там заповів себе поховати⁷². Він, власне, зробив Москву фактичним митрополитичним осідком, хоч це ніде не вирішувалось. Всі його наступники чинили так само — жили в Москві та носили титул митрополита «Київського і всієї Русі». Другий по Петрі митрополит, українець з походження, Олексій (1354-1378), син чернігівського боярина, допоміг зробити Москву політичним центром всіх північних удільних князівств. Вдячні москвичі проголосили обох українців великими святими Московської Церкви. Українська Римсько-уніатська Церква їх не вшановує, хоч Москва проголосила їх святими ще перед Берестям. Українська Московсько-уніатська і Стамбульсько-уніатська Церкви їхню пам'ять вшановують, так як і всі три, чи чотири Українські Автокефальні Церкви, бо хоч і автокефальні, однак дотримуються московського обряду, а з ним — величають усіх московських святих.

З хвилиною переходу київських митрополитів на північ, а від митрополита Петра — до Москви, остання стала фактично релігійним центром для всього «православного» духовенства. Адже там жив їх митрополит, там вони мусіли полагоджувати усі свої важливіші справи, бо греки з москалями до окремої митрополії допустити не хотіли.

У 1458 році Рим дав для Києва, для українців і білорусів, окремого митрополита Григорія і зв'язок між українською і московською ієрархіями та духовенством, завдяки Риму, був на півторі сотні літ перерваний⁷³. Щойно в останній чверті XVI-го століття, по програній з Польщею війні, починає Москва відновлювати давні зв'язки з українським духовенством та нав'язувати нові, з українськими братствами. Першою пішла до Москви Печерська Лавра. Лавра у тім часі мала понад шістьдесят сіл і селищ та кілька міст⁷⁴, розкинутих по цілій Україні. Тисячі кріпаків працювали на неї. Однак цього, як виглядає, було їм мало, бо у 1583 році, а потім у 1586 році,

⁷² ГОЛУБІНСЬКИЙ, 2/1.134-143.

⁷³ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 6. По римським розділі митрополії у 1453 р. нема ні одного факту добровільних зносин полудневих єпископів з північними. Не шукали піддержки в Москві. Це саме що до міст. Це саме що до братств.

⁷⁴ АрхІОЗР 1/1. 375-388. ч.91: *Опис рухомого і нерухомого майна Печерської Лаври з 24.4.1593.*

ходили києво-печерські монахи до Москви по гроші і дістали двісті п'ятдесят рублів на «молитву» за померлого у 1584 році царя Івана Грозного⁷⁵. Лавра дала «добрій» початок «паломництвом», жебрацьким паломництвом українського духовенства до Москви, по московські гроші. Москва давала щедро. Питання, чи даром?

Коли у 1592 році їхала львівська братська делегація до Москви по московську «милостиню», у тій делегації був світський, братський священник отець Михайло. Вірчий лист до Москви дав їм князь Острозький, магнат з річним доходом втричі більшим, ніж у польського короля, замість допомогти самому, дав їм вірчий лист. Виглядає, ці поїздки братств і духовенства до Москви по гроші підтримував. Дещо згодом, у 1593 році, аж сім кам'янець-подільських церков дістали допомогу з Москви⁷⁶. Цікаво, що у Берестю в боротьбі проти унії з Римом перемогли ті, що підтримували контакти з Москвою, а саме: князь Острозький, львівське братство та Печерська Лавра. По смерті князя Острозького контакти з Москвою дещо послабли, через війни і клопоти в Москві.

Після заключення між Москвою і Польщею Девлинського миру у 1618 році ініціативу щодо зв'язків з Москвою перебирає київське братство та київське духовенство. Це визнає навіть червона Москва. В «Історії Києва» у 1960 році пишуть: «У зміцненні зв'язків з Росією київське братство відіграло значну роль. Серед братчиків була поширена ідея возз'єднання України з Росією. Найвидатніші члени братства — П.Сагайдачний, І.Копинський, Й.Борецький були ініціаторами і організаторами посольств у Росію (1620-1624), які сприяли розвитку українсько-російських зв'язків. У зміцненні цих зв'язків важливу роль відіграли зносини київського духовенства з російським урядом і московським патріархом»⁷⁷. Харлампович твердить, що від 1620 по 1700 роки (цей період він досліджував) не було жодного року, щоб не було кількох, а то і кільканадцять різних українських делегацій в Москві за грошовою «милостинєю»⁷⁸, а між ними — і від Печерської Лаври, найбагатшого монастиря в Україні. Це жебрання грошей, ті «паломництва» по рублі, соболі та кунці розпочались масово за Конашевича. Отримували весь час «допомогу» до Хмельницького, продовжували за Хмельницького і по нім, за Мазепи, коли Україна не була така бідна. Та її сам Мазепа не був скупий і щедро давав (з усіх гетьманів був, правдоподібно, найщедріший!) на різні релігійні і культурні потреби. Їздили до Москви по «милостиню», урядову милостиню, бо була вона з московської царської казни, не тільки з козацьких територій, ближчих до Москви, але і з далеких на той час

⁷⁵ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 12-13.

⁷⁶ Там же, 13.

⁷⁷ *Історія Києва*. Київ 1960. І,158.

⁷⁸ ХАРЛАМПОВИЧЬ. 20: 80-81.

місцевостей, як зі Львова, Почасва, Крехова та Манявського Скиту. Виглядає, що не було монастиря, щоб не їздив до Москви «подивитися на пресвітле царське лице», «побачити царські очі» і дістати московські рублі, соболі та кунці. Щодо виразів «подивитися на пресвітле царське лице» і «побачити царські очі», то їх вживали українські «паломництва» як підставу у проханнях про перепустку до Москви. Їздили до Москви на московській державній кошт, особливо від монастирів, та ще й досить часто. Наприклад, від Печерської Лаври їздили по «милостинню» до Москви в 1628 році, за архімандрита Могилу, і, хоч дістали дозвіл приїжджати раз в п'ять років, однак не чекали свого терміну, а вже в 1630 році знову прибули до Москви по гроші⁷⁹ і далі їздили при кожній нагоді. Коли їхала у 1640 році група духовенства від монастирів, поручена митрополитом Могиліною, до Москви по соболі, кунці і рублі, то між ними були і прохачі від Лаври. Їхала знову поручена митрополитом Могиліною група українських монахів у 1646 році просити у московського царя «допомоги» для своїх монастирів — то у тій жебрацькій групі були і монахи Печерської Лаври, з проханням про «допомогу» для «бідної» Лаври⁸⁰. Лавра, а з нею і другі монастирі, Могиланська колегія, українська ісархія і духовенство їздили до царя беззастанно, щоб їм, «бідним», Москва давала поміч. А до Москви в Путівлі пропускали тоді, коли були важливіші політичні новини⁸¹! Їздили навіть за Мазепи, і знову в списку прохачів часто стрічається Печерська Лавра, за архімандритства Варлаама Ясінського. Наприклад, Лавра жебрала у Москві в 1689 році⁸². В 1690 та в 1691 роках жебрала знову. Навіть в останньому опублікованому Харламповичем списку «прошаків» «про допомогу» з 1700 року теж є Печерська Лавра⁸³!

Треба визнати щедрість Москви для «бідних малоросів». Навіть і як хто часто їздив, то Москва не відпускала нікого з порожніми руками. Так, наприклад, густинські монахи були в Москві «подивитися на пресвітле царське лице» і «побачити царські очі» у 1642, 1643, 1644 і 1646 роках⁸⁴, та не було випадку, щоб повернулися від московського царя ні з чим. Зауважимо, що густинський монастир заснувала родичка Могилу, пані Раїса, дружина не бідного князя Вишневецького, мати відомого князя Яреми, яка, мабуть, не забезпечила монастир відповідними мастками.

Постас цілий ряд питань, на які важко відповісти. По-перше, чому Москва давала так щедро українцям рублі, соболі та кунці? Друге питання, де

⁷⁹ Там же, 85-86.

⁸⁰ АктЮЗР 3, 27-29, ч.18 (29.10.1640). ХАРЛАМПОВИЧЬ, 88-90.

⁸¹ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 81.

⁸² Там же, 359.

⁸³ Там же, 365-366.

⁸⁴ АктЮЗР 3, 86-89, ч.93: Докладь (травень 1646).

були українська шляхта і братства, а потім гетьмани, козацька старшина та козаки, як їх духовенство їздило до Москви і брало московські гроші? Це ж були московські державні гроші, бо у Москві все було царське і державне! Третє питання, чи ті рублі, соболи і кунці були дійсно потрібні? І четверте з основних питань — які наслідки мали для України, для політичного, релігійного і культурного життя українського народу, ті щедрі московські рублі, соболи та кунці?

Українське римсько-уніатське духовенство і монастирі за допомогою до Москви ніколи не зверталися, хоч сам Рутський мав би бути московського походження. Це часто приводять українські московфільські історики як закид йому, і він сам, по закінченню в грецькій колегії в Римі теологічних студій, відвідав у 1605 році Москву. Однак він як монах і як архімандрит від 1608 року, як митрополит від 1613 року та як реорганізатор українського монашества від 1617 року, тримався від Москви подалі і тримались подалі ним організовані монахи, знані опісля в історії і по цей день під іменем Отців Василян. Видно, він добре знав Москву, чого не знали чи не хотіли знати київські стамбульсько-уніатські митрополити, єпископи та українське стамбульське світське духовенство і монашество. Між жебрацькими проханнями про московську поміч не зустрічається жодного документу, де б Римсько-уніатська Церква та її духовенство зверталися до Москви по гроші. Не зустрічається також ніяких документів, які б свідчили, що вони просили гроші у польського короля.

Грек Теофан, козацький гетьман Конашевич та нововісвячений Теофаном митрополит Йов Борецький розпочали у 1620 році новий період в українсько-московських відносинах. Це визнають, між іншим, історики Харлампович і Куліш. Харлампович пише, що від 1620 року в Москві «вже готувався ґрунт до церковного і національного об'єднання» і що від того року почало на Москву «скеровувати своїй погляд малоросійське духовенство». В Москві ж «мало-помалу почали підготовлювати підлеглисть Малоросії Москві», бо почали сходити «на малоросійській ниві московські посіви ... царська милостиня ... обіцяла багатій урожай»⁸⁵. Москва давала гроші, і навіть Могилі давала, але «очевидно, не даром»⁸⁶. Митрополит Борецький був у дуже близьких стосунках з Москвою і «частіше, ніж хто інший нагадував цареві про його історичні права на Київ»⁸⁷. В одному тільки 1626 році він написав аж дев'ять різних листів до Москви⁸⁸!

Пантелеймон Куліш, розглядаючи часи від Конашевича до Хмельницького, пише, що у Москві «на духовенстві побудували бояри весь план

⁸⁵ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 20-27.

⁸⁶ Там же, 49.

⁸⁷ Там же, 27.

⁸⁸ ОЙНГОРНЬ В. *О сношеніях малоросійскаго духовенства*, 230.

дії у питанні возз'єднанні Малоросії»⁸⁹, бо козацтво було непевним елементом, і «москаль це бачив з висоти свого Кремля»⁹⁰. Тому «більш обдумана політика спонукала Москву зайнятися малоросійською церквою». Москва зайнялася і таким чином «далекоглядні старання цих собирателів Руської Землі спасли будучність Малоросії»⁹¹. У московських планах українські монахи відіграли особливу важливу роль, бо «монахи перші сповістили про стремління малоросів до нового центру русского світу... монахи давали у Малоросії православне русское направлєніє»⁹².

Москву стали величати по монастирях другим Єрусалимом, а царя - уподібнювати до біблійного прекрасного Йосифа. «Задача майбутнього возз'єднання Руської Землі була вирішена» — у Москві почали українців «допускати бачити пресвітлі царські очі, просителів пригощали в Москві стравами з царського столу, скільки би їх не було»⁹³. Перебування Теофана в Україні мало вплив на подальші події, бо «іншим чоловіком став Сагайдачний після перебування у Києві єрусалимського патріарха»⁹⁴. Теофан «схилив Сагайдачного, разом з його товаришами, до каяття ... змусив принести плід, достойний покаяння ... в перших було не ходити на Москву»⁹⁵. Оскільки Куліш мав доступ до московських архівів, його думки і зауваження подано тут дослівно, у лапках. Вони були друковані по-московськи за царської Росії і дивно, що московська цензура все це пропустила, бо тут представлена планова, послідовна політика Москви, яка існувала тоді, за Куліша, і понині не змінилася. Куліш свідомо чи несвідомо представив, як українці були, і ще с, іграшкою в руках Москви.

Виглядає на те, що Теофан і Конашевич добре прислужилися Москві, коли просунули у 1620 році на київського істамбульсько-уніатського митрополита Йова Борецького. Борецький був ректором львівської братської школи у 1605 році. Це братство за кілька літ до Берестя зав'язало добрі «фінансові» стосунки з Москвою і навіть склало у Москві заяву про свою спільність з москалями. Як приїхав Борецький до Києва, де став першим ректором київської школи (1615-1619), то приніс з собою

⁸⁹ ЭЙНГОРНЪ В. *О сношеніях малоросійскаго духовенства*. 3, 232-236.

⁹⁰ Там же. 232-36.

⁹¹ КУЛИШЪ. *Отпадєніє...* (1888) 2, 136.

⁹² Там же. (1889) 1, 337.

⁹³ Там же. (1888) 2, 136-137. ПАШУТО В.Я. *Дрепнерусское наследіе*. Москва 1982. 208-209; «Царь Михаил сравнился с библейским Иосифом прекрасным, который... як Иосиф позаботился о Веиямине родом плоти и родом духа... юнейшія братья... организация посольства не была делом одного Борецкого или даже верхушки православного духовенства... к нему имело непосредственное отношение и козацество.»

⁹⁴ КУЛИШЪ. *Отпадєніє...* 4, 330.

⁹⁵ Там же. (1888). 2, 138.

львівське братське московфільство, бо важко повірити, що Теофан зробив з нього так скоро московфіла. Його московфільство, з 1621 року, ясно проглядає в його «Протестації», де він заявляє, що українців єднає з москалями «одна віра, одно Богослуження, одне походження, мова і звичаї»⁹⁶. А у листі до царя від 24 серпня 1624 року називає його, як монахи, «біблійним Йосипом прекрасним» і просить, щоб старався про Веняміна. Навіть червона Москва розцінює це як «перший заклик до боротьби за визволення»⁹⁷. Митрополит постійно нагадував Москві, що Київ — це «вотчина московского царя»⁹⁸ і закликав: «Постався о Веняамине всей России, Самодержче!», підписуючись «всегда раб»⁹⁹. Тон як на митрополита Української Церкви, хоч істамбульсько-уніатської, але ще незалежної від Москви, виглядає занадто принизливим, і для гідності українського митрополита, і для Української Церкви, яку він очолював — «рабское до земли поклонение и желаемое пречастое, стопы великих государей лобзание»¹⁰⁰.

Москва з возз'єднанням не поспішала. До Києва прийшла московська відповідь: «Ця думка у вас самих ще не утверджена»¹⁰¹, «ви ще не готові, нема єдиномислія ...»¹⁰². Куліш пояснює цю відповідь тим, що в Москві «чекали моменту, коли царська спадщина прийде до них в руки без жодних старань з їхнього боку ... Царська Дума ніколи не допускала і думки, щоб Мономахова Земля була в руках чужинців ще Іван III в 1493 році оголосив Польщі, що він правий господар всієї Русі ... що Південна Русь є його власністю і він буде її домагатися»¹⁰³. Куліш, вивчаючи документи, робить висновок, що нововисвячена ієрархія була «готова піддати Малоросію Москві ... плід великої думки Івана III (1462-1505), відновленої (патріархом) Філаретом Романовим (1619-1633)»¹⁰⁴.

Історик Ейхгорн подає, що Борецький по своєму листі від 24 серпня 1624 року отримав триста рублів соболями та що їй далі писав свої листи політичного характеру, то «цар не лишив митрополита без нагороди ... Борецький був так відданий царю, що свого сина і небожа прислав на службу до царя». Ейхгорн твердить, що завдяки Борецькому козаки, які ще не були тоді такі

⁹⁶ ПАШУТО. *Древнерусское наследие*. 203.

⁹⁷ Там же. 208.

⁹⁸ КУЛИШЬ. *Історія воззєднання...* 3. 206.

⁹⁹ *Воззєднання України з Росією*. Документи и матеріали. Москва, 1954. I. 46-48, ч. 22.

¹⁰⁰ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 80.

¹⁰¹ КУЛИШЬ. *Історія воззєднання...* 3. 225.

¹⁰² ХАРЛАМПОВИЧЬ; 26.

¹⁰³ КУЛИШЬ. *Історія воззєднання...* 3. 224.

¹⁰⁴ *Отпадение*. (1888) 2.149.

ревні, в останні роки готові були піти на смерть заради Москви¹⁰⁵. Харлампович теж подас, що Борецький дістав від царя у 1624 році двісті рублів соболями і дав на службу до Москви свого молодшого сина Андрія і сина своєї сестри, Павла Княжицького. Потім служили у Москві два сини його другої сестри — Іван і Степан Боярські, надаючи цареві політичні послуги. Рідна сестра митрополита по його смерті заявила, що «її брат Йов служив цареві вірно до самої смерті (помер 02.03.1631)¹⁰⁵. Вирінає здогад, що тут, на «цій вірній службі цареві» і на тих московських соболях розбілися усі спроби до поєднання і до якоїсь згоди — «щоб Русь не воювала з Руссю», що робилися митрополитом Рутським і римсько-уніатським єпископом за митрополита Борецького.

Навіть російський радянський історик Пашуто, переглядаючи листи Борецького, констатує: «... (він) ясно давав зрозуміти, що єдиною законною владою вважає російських царів»¹⁰⁶. Харлампович робить висновок, що «Йов виступав ... як ревний провідник ... ідеї національного і церковного возз'єднання і як агент, виконавець політичних доручень, московського уряду» і що подібно поступав його наступник Ісає Копинський¹⁰⁷.

Ісає Копинський, львівський братчик, висвячений Теофаном на перемиського єпископа, а потім, по смерті Борецького, вибраний на митрополита (1631-1633), також дуже скоро, як і Борецький, виступив як ярний москвофіл, бо вже у 1622 році написав царю, що всі монахи і козаки хочуть переселитися в московську сторону. Однак з Москви не було ніякої заохоти¹⁰⁸. Того ж самого року у листі до патріарха величав його патріархом Великої і Малої Русі¹⁰⁹. Ставши митрополитом 28 жовтня 1631 року, вже 31 грудня цього ж року пише до царя і до патріарха про можливість «переселитися в державу російського царя», а для таємних переговорів в цій справі послав в Москву густинського ігумена¹¹⁰.

Луцький єпископ Ісає Борискович, посланий митрополитом Борецьким до Москви у 1624 році, заявив там: «У нас кріпка думка, ми всі ... хочемо бути під царською рукою»¹¹¹. Борискович був у Москві від серпня 1624 року до березня 1625 року на царському утриманні. Невдовзі по тім приїхав до Москви володимирський єпископ Курцевич і там був призначений суздальським

¹⁰⁵ ЗІНГОРНЬ. *О сношеніях малороссійскаго духовенства съ Московскими правительством въ царствованіе Алексея Михайловича*, у «Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи древностей россіискихъ при Московскомъ университетѣ». (1893) 2, 19, нота 79. ХАРЛАМПОВИЧЬ, 26-27.

¹⁰⁶ ПАШУТО. *Древнерусское наследие*. 211-121.

¹⁰⁷ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 27.

¹⁰⁸ КУЛИШЬ. *Исторія воззєдненія...* 3, 193-195.

¹⁰⁹ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 26.

¹¹⁰ Там же, 28.

¹¹¹ КУЛИШЬ. *Исторія воззєдненія...* 3, 229.

архієпископом¹¹². Харлампович справедливо приходить до висновку, що «Теофанова ієрархія була головним носієм ідеї возз'єднання»¹¹³.

Виглядало на те, що з усуненням митрополита Ісаї Копинського і зі вступленням на митрополитичий престол Петра Могили (1638-1647), а потім Сильвестра Косіва (1647-1657), жебрачі паломництва українського духовенства по московські гроші припиняться. Однак не припинилися, бо згадані митрополити теж були ласі на московські гроші. Поїздки до Москви по гроші вони не тільки не стримали, але й самі жебрали у царя, хоч не мусіли. Адже в той час вся Україна на схід від Збруча, майже вся Галичина і Волинь були стамбульсько-уніатські, як і монастирі. А згідно з польським правом дохід належав тому, в чийх руках був монастир чи єпархія. З київських монастирів тільки видубицький деякий час перед Могилою належав римсько-уніатським монахам і не ходив по московські рублі, соболі та куніці, хоч від всіх інших київських монастирів, з Печерською Лаврою включно, їздили. Те, що він належав римським уніатам, стамбульські уніати потім весь час згадували — щоб дістати в Москві більшу царську «милостиню». Сам П.Могила пише у 1640 році до царя: «... челом б'ю і молю о царську допомогу» для київських монастирів: Печерського, братського, николапустинного і видубицького. І далі додає (про видубицький монастир): «от злочестивих супостатов, нарицаємих уніатов запустинного і разоренного»¹¹⁴.

Як тільки П.Могила став архімандритом Печерської Лаври у 1627 році, то вже наступного року вислав монахів з проханням про царську допомогу для «бідної» Лаври. Видно, що просив часто, а не одноразово, бо 1630 року вислав знову києво-печерських монахів до московського царя по «допомогу». А як став митрополитом, то поручався не тільки за окремі монастирі, але і за групові делегації від різних монастирів, як, наприклад, у 1640 і 1646 році, де тільки з самого Києва були делегати від кількох монастирів, і серед них — від Печерської Лаври і від братського монастиря»¹¹⁵, який керував Могилянською колегією. Сам митрополит П.Могила особисто діставав з Москви царські «жалування». Наприклад, у 1630 році дістав сто рублів, у 1640 році — сто п'ятдесят рублів, а в 1646 році — сімдесят рублів та соболів вартістю триста рублів¹¹⁶.

Митрополит Косів також діставав з Москви «допомогу», і то за Хмельницького. Діставав і просив знову. У 1649 році дістав з Москви сто рублів¹¹⁷, а в 1651 році пише вкрай жебрацький лист до царя, який неможливо пояснити,

¹¹² ХАРЛАМПОВИЧЬ, 34-38.

¹¹³ Там же, 25.

¹¹⁴ АктІОЗР 3, 27-29, ч.18 (29.10.1640).

¹¹⁵ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 89-90.

¹¹⁶ АктІОЗР 3, 335-336, ч.267, Докладъ (серпень 1649), ХАРЛАМПОВИЧЬ, 49: 88; 90-91.

¹¹⁷ АктІОЗР 3, 332-334, ЭЙНГОРНЪ. О сношеніяхъ... 23, 157-158.

не те що виправдати: «... і на мене умилосердися, на одержу теплу по жалуй ... щоб мені... (було) в чім зігрітися взимі»¹¹⁸. Даючи «допомогу», само собою, представники Москви по укладенню Переяславської угоди прийшли до Косіва, щоб той присягнув на вірність московському царю. По двох днях зволікань, 19 січня 1654 року, «... митрополит і духовенство склали присягу, але присягаючи... за слізьми світу не бачили»¹¹⁹.

Вглядає, що митрополит Косів був наївною людиною, якщо він думав, що Москва дає рублі, соболі і куниці задурно, без жодної прихованої цілі. Що за ту захланність на «московські допомоги» і «милостині», його власну, Борещького, Копиньського, Могилу, єпископів, монахів, світського духовенства і братств, та за всі їхні «повідомлення» до Москви українській народ мусив тяжко заплатити. І заплатив — Переяславом та Полтавою, цілковитою руйною національного та релігійного життя, страшним голодом 1933 року! Москва давала гроші і різні допомоги та милостині, але потім це сторицею відбрала і ще відбирає. Це історична Немезис — заплатили раз німці за дурість кайзера, а за дурість Гітлера і нашістів ще більше заплатили! Навіть московський історик Ейхгорн дуже делікатно про це пише, що даючи милостині, «Москва не все мала при тій благодотворительній цілі»¹²⁰. Цього, на жаль, не бачило, чи не хотіло бачити українське духовенство. Не бачив, чи не хотів бачити і сам Могила, який ще як архімандрит Печерської Лаври у 1628 році «молився о благосостоянію держави царя»¹²¹, а як у 1645 році помер у Москві цар Михаїл Теодорович, то особисто повідомив Москву, що «парастаси її сорокоусти во всіх наших кийвських монастирях сотворихом, ізрядіє... (у Печерській Лаврі і у св. Софії) і в синодики вписав (царя і царицю) у вічну їх пам'ять і богомоліє, і даже до днесь поминаніє в безкровних жертвах творити не перестасм»¹²². Молився не тільки сам Могила. Густинські монахи пишуть до Москви, що на вістку про смерть царя відправили сорокоусти і до кінця життя будуть за нього молитися¹²³, а у Києві, у пустиннім святомиколаївським монастирі на звістку про смерть «от старец даже до юних горького плачу її очеса наша слез неутолимих исполни и обитель нашу смути»¹²⁴. Новому царю ті самі монахи бажать: «непобідимий самодержече... царствуй, о світозарная Російская деннице»¹²⁴. Видубицькі монахи також пишуть, що у них на звістку про смерть царя був «гіркий плач і слези неутолими»¹²⁵. Не забудьмо, що це все діялося за вісім літ до Переяслава, коли майже вся Україна була під

¹¹⁸ *Возсоединение Украины...* 23, 157-158.

¹¹⁹ ДОРОШЕНКО Д. *Париж історії України*. Мюнхен 1966, 2.35.

¹²⁰ ЕЙНГОРНЪ. *О сношеніях...* (1893) 2.28.

¹²¹ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 49.

¹²² Акт ІОЗР 3, 68, 70, ч.66 (13.1.1646).

¹²³ Там же, 73-74, ч.69 (27.1.1646).

¹²⁴ Там же, 7, 1-73, ч.68, (22.1.1646).

¹²⁵ Там же, 75-77, ч.71 (1.2.1646).

Польщею. Ці відправи по українських церквах та монастирях за московським царем свідчать, що Переяслав, Київський московсько-уніатський синод і Полтава були задалегідь добре підготовані. Ще в 1626 році київське братство, до якого Конашевич записав себе і все військо Запорозьке, в листі до московського царя, жebraючи гроші на братську школу, закінчувало лист словами: «вірнії раби»¹²⁶. Чи ж членство у такому братстві не було підготовкою до Полтави, коли сорок тисяч українських козаків, «вірних рабів», стали на боці московського царя і допомогли Москві стати європейською потугою! Те, про що Могिला покірно писав царю у 1646 році — «до лица земли челом ударяю»¹²⁷, сповнилося майже дослівно по Полтаві.

Косів, без сумніву, знав за листи Могили про поміч до Москви, а потім її сам їх писав. Тому важко зрозуміти його сльози при присязі, а ще тяжче зрозуміти його заяву, що він не знав про Переяслав. Хмельницький домовлявся про це з Москвою ще від 1648 року¹²⁸! Переяславська угода не була ніякою тасмницею, а Хмельницький майже у всіх своїх угодах з Польщею виступав як великий промотор Стамбульсько-уніатської Церкви, яку митрополит Косів (1647-1657) очолював. Якщо слова Косіва правдиві, то або Косів ігнорував Хмельницького, або Хмельницький — Косіва. В обох випадках напрошується запитання, чи не за порадою греків, у інтересах Москви, Хмельницький висуває на переговорах з Польщею вимогу ліквідації анти-московської Київської Римсько-уніатської Церкви. Її купити Москва не могла, отже, треба було її знищити руками українців. Греки за Хмельницького вештались по Україні, крутились безнастанно коло нього і вони могли, як приятелі Москви, бути порадниками Хмельницького у його трактатах з Польщею і переговорах з Москвою. Щодо возз'єднання, то Полонська-Василенко пише, що «значну роль в справі союзу України з Москвою відіграло східне духовенство, вищі представники якого брали на себе посередництво між Богданом Хмельницьким і царем: Паїсії, патріарх Єрусалимський, що зустрів Хмельницького в Києві у 1648 році й вітав, як нового Мойсея; Йоасаф, митрополит Коринтський, що загинув під Берестечком у 1651 році; Гавриїл, митрополит Назаретський, що був у гетьмана після берестецької поразки»¹²⁹. Крім перерахованих вище, крутились коло Хмельницького ще Галактіон, митрополит Македонський¹³⁰; грек старець Павло¹³¹; грек Кондрат Юрієв¹³² та греки Ілля і Іван¹³³, які також інформували Москву та,

¹²⁶ АктІОЗР 1/6, 573, ч.229. (17.1.1626).

¹²⁷ АктІОЗР 3.69, ч.66 (13.1.1646).

¹²⁸ ТЕРНОВСКИЙ. АрхІОЗР 1/5. 35.

¹²⁹ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО Н. *Історія України*, Мюнхен 1976, 2.22.

¹³⁰ АктІОЗР 3.340-341, ч.273 (27.8.1649).

¹³¹ Там же, 450-453, ч.319 (19.5.1651).

¹³² Там же 3, 481-482, ч.332 (липень 1652).

¹³³ ТЕРНОВСКИЙ. АрхІОЗР. 1/5. 66.

правдоподібно, схилилися Хмельницького до возз'єднання та знищення Київської Римсько-уніатської Церкви. Куліш припускає, що перший підкинув Хмельницькому «думку у своїх наслідках возз'єднательську — об'явити себе оборонцем православної віри», срусалимський патріарх Паїсії, однак ті розмови не були протокольовані, тому те, «що говорив і робив серед козаків Паїсії, — це сталося так точно невідомим, як і перебування Теофана в обох руських частих, в обох Росіях»¹³⁴. По Переяславі вже не видно греків коло козацьких гетьманів, бо не були вже вони більше Москві потрібні. Москва своїм знаним способом нав'язала безпосередній зв'язок не так з гетьманами, як прямо з козацькою старшиною. Щодо духовенства, то тут Москва не натрапила, крім про людське око опору Косіва, на жодний якийсь конкретний спротив. Раз духовенство тридцять чотири роки брало з Москви гроші, то вона, зовсім слушно, вважала їх за своїх платних агентів і проводила присягу на вірність цареві, а тим самим Москві, по українських церквах і серед українців — духовенства, козацької старшини, що не присягали у Переяславі, бо не мали змоги там бути, козаків, міщан і селян. Москва використала для своїх політичних цілей релігію. Раз хтось присягнув — то треба було при допомозі відданого українського духовенства допильнувати, щоб та присяга була дотримувана і щоб українці не були кривоприсяжниками. Косів, мабуть, добре розумів, що це означає, бо він, номінований польським королем, присягнув вже на вірність йому і Польщі. Тому, присягаючи цареві без звільнення від попередньої присяги, він порушував її і ставав кривоприсяжником. Як і його недавній зверхник Могила, Косів, виглядає, був полонофілом, бо навіть свої праці для українського народу писав по-польськи. Добре все обміркувавши чи порадившись, Косів по двох днях присягнув і вислав своє оточення до присяги. Цю послужливість Москва по-своєму винагородила — Косів та інші особи дістали «жалування»¹³⁵. Москва осушила сльози грішми! Через п'ять літ, у 1659 році, українське духовенство без будь-якого спротиву прийняло призначеного з Москви намісника і цим самим частина Київської Церкви фактично перейшла, при допомозі самих українських церковних достойників, Барановича і Филімоновича, під зверхність Москви, хоч по смерті Косіва (1657) вибирались ще два митрополити, затверджені Стамбулом: Діонісії Балабан (1657-1663) і Йосиф Тукальський (1663-1675). Але у Києві від 1659 року сиділи і керували церквами на українських землях московські містоблюстителі, які самі, проти волі митрополитів, постаралися для себе призначення і юрисдикції з Москви: Лазар Баранович (1659-1661; 1670-1685) і Мефодій Максим Филімонович (1661— 1668). Щодо самого Барановича, то він їздив до Москви ще перед 1648 роком, отже добре знав Москву.

¹³⁴ КУЛИШ. *Отпаденіє...* (1888) 4.330.

¹³⁵ ЭЙНГОРНЪ. *О сношеніях...* (1893) 2. 51-53.

По Переяславі він, «перший з українських архієреїв», звернувся до Москви, щоб вона затвердила його на Чернігівській кафедрі. У червні 1660 року він вислав делегацію — від себе, від архимандрита Печерської Лаври та від всього київського духовенства, до царя, щоб той наказав духовним чинам обрати митрополита, який би був рукоположений московським чи стамбульським патріархом¹³⁶. З того видно досить ясно, що московські гроші зробили свою справу серед українського духовенства. Москва, однак, не поспішала. На її думку, правдоподібно, справа ще не була належно підготована. До Москви приходили далі жебрацькі посольства з проханнями про «допомогу» та з обов'язковою при тому інформацією про всі справи, що її цікавили. Отже, Москва добре знала усю ситуацію і вирішила ще трохи почекати, бо в Україні митрополитом був Балабан, хоч і не сидів у Києві. Поза всяким сумнівом, пропозицію Барановича, Гізеля та київського духовенства треба вважати національним злочином. Вони випереджували Москву у її планах підпорядкувати собі Київську Церкву, шляхом усунення законного митрополита Балабана, затвердженого стамбульським патріархом. Не було ніяких підстав для їх вчинку, тому нема їм ніякого виправдання.

У Москві, все обдумавши, вирішили замінити Барановича ніжинським протопопом Максимом Филімоновичем, якого висвятили в Москві під іменем Мефодія на метиславського і моголівського єпископа. Його і послано в Україну «в характері московського політичного агента... Духovenство зустріло нового містоблюстителя більш-менш прихильно... особливо ж на його стороні були представники білого духовенства, з-поміж яких він, привізши з собою з Москви великі гроші і соболіну казну, вербував собі помічників і співробітників в політичній праці»¹³⁷. Хоч Филімонович не був за те, щоб у Києві митрополитом був москаль, однак Москві він «виявляв вірнопідданські почуття і патріотизм. За це не раз діставав дари від царя». Так у 1655 році він отримав в дар від царя село Ушню з присілками і млинами¹³⁸, а у 1659 році — п'ятсот рублів і п'ятсот золотих червінців. Щодо Барановича, то він сам звернувся до царя з проханням доручити йому керівництво Церквою в «Малоросії», мотивуючи це тим, що «Малоросія — вотчина царя»¹³⁹. Невдовзі був призначений на містоблюстителя.

Коли йдеться про Київсько-московську релігійну унію та про підлеглість Київської Церкви Москві, то слід пам'ятати, що не Москва і не Стамбул її підчинили, а самі українці. Усі знали, що луцький єпископ князь Гедеон Четвертинський піде до Москви по свячення в разі його вибору кандидатом. Однак його одногосно її вибрали, а як по виборі одверто заявив, що

¹³⁶ ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 310.

¹³⁷ Там же, 311-314.

¹³⁸ ЭЙНГОРНЪ, *О сношеніях...* (1893) 2, 108.

¹³⁹ ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 325.

вибір приймає при умові, що буде свяченні у Москві¹⁴⁰, то не скликали синоду, щоб вибрати когось іншого.

Духовенство, беручи від 1620 року московські гроші, вибрало того, кого хотіла Москва. Гетьман Іван Самоїлович (1672-1687), сам попович і колишній студент Могілянської колегії, теж погодився і навіть допомагав підпорядкувати Київську Стамбульсько-уніатську Церкву Москві¹⁴¹. Оскільки фактично цар був головою Московської Церкви, то Київській московсько-уніатській виборчій синод віддав Київську Церкву московському цареві, щоб той нею керував. Юридичне підтвердження цієї передачі отці синоду залишили спокійненько стамбульському патріарху, хоч, без сумніву, знали, що як Москва попросить і підкріпить своє прохання грішми, то патріарх на все погодиться.

І дійсно, стамбульський патріарх Діонісії відступив Київську Церкву Москві, як за свою ласкаву згоду дістав сто двадцять соболів та двісті золотих червінців¹⁴². Єрусалимський патріарх Доситеї був спершу проти, але двісті золотих червінців допомогли і він «знайшов у правилах, що вільно» це зробити. Цей єрусалимський патріарх ще наперед «радив московській владі... в українських монастирях настоятелями ставити росіян». Він писав також, щоб при наставленні єпископів в Україні київський митрополит зносився з Москвою, щоб московському собору доповідав про всі важливі справи і сам був підданим Москви - словом, цілком підтримував політику московського уряду¹⁴³. Лист патріарха Доситея опублікований. Правда, ніде досі не опубліковано поради інших двох єрусалимських патріархів, які перед ним працювали для Москви в Україні, а саме — Теофана у 1620 році і Паїсія у 1648 році. Про їх промосковські розмови з козаками не знаємо, але те, що сталося, виглядає, було добре сплановане Москвою, яка скористалася з їх діяльності в Україні. Те, що вони були московськими агентами, більш ніж очевидно. Теофан висвятив москвофільську ієрархію, яка підготувала Переяслав і Київський московсько-уніатський синод. Паїсії та інші греки зробили з Хмельницького церковного діяча, стамбульсько-уніатського, що весь час по відвідинах Паїсія домагався від Польщі знищення, де і коли міг, римських уніатів. Це було на користь Москві і вона згодом сама це робила, коли знищила козаків, опанувавши наперед при їх допомозі Україну, а опісля нищила до Сталіна і Брежньєва включно.

Греків у єрусалимській патріархаті було дуже мало (як тоді, так і тепер). То ж патріархи, видно, не мали в Єрусалимі що робити і їздили до Москви по гроші, тим більше, що мусили туркам платити, щоб втриматися при владі. А по дорозі виконували московські завдання в Україні - по

¹⁴⁰ ТЕРНОВСКИЙ. АрхИОЗР. 1.5. 103.

¹⁴¹ ХАРЛАМПОВИЧЪ. 215-231. ВЛАСОВСКИЙ. 2.335-341.

¹⁴² ТЕРНОВСКИЙ. АрхИОЗР 1.5. 144-147.

¹⁴³ ВЛАСОВСКИЙ. 2.339-340.

інструкціях Москви та з власної ревності, з вдячності до царя. Греки мали доступ на Україну і могли давати в Україні вільно всякі поради на користь Москви та вказувати українцям дорогу до неї і скоро московську «допомогу». На українців діяли гучні титули майже паперових патріархів, різних патріархальних синклів та митрополитів. Москва це побачила і плавно використала. Гучні грецькі титули і московські гроші подіяли на українське вище і нижче духовенство, на монахів, на братства і на козаків. Переяслав пройшов гладко і також гладко позбирали москалі по українських містах і селах присягу на вірність московському цареві. Не менш гладко пройшов Київський московсько-уніатський виборчий синод, де одноголосно вибрано милого Москві промосковського кандидата на київського митрополита, Гедеона Четвертинського, який без жодних національних рацій зрікся стамбульського патріарха, якому присягав двадцять п'ять літ назад, при висвяченні на луцького єпископа. У Берестю греки і українці проклінали Рагозу, а у Києві пройшло усе гладко, не тільки без прокльонів Четвертинського, але й взагалі без якихось протестів. Московські рублі, кунці та соболи і всі частування з царського столу українців і греків не пішли даремно. Головою делегації для переговорів в Москві був Теодосій Углицький, про якого Харлампович пише, що він «особливо був вірний Москві, маючи рідних на царській службі і у вірності утвердив Лазаря Барановича». По єпископські свячення на помічника Лазаря Барановича для Чернігова, Теодосій Углицький поїхав не до київського митрополита, а до московського патріарха. Того ж 1692 року він написав до Москви донос на митрополита Ясінського, що той нібо-то «разоряє» майно видубицького монастиря, але патріарх знайшов, що це наклеп¹⁴⁴. Москва, з вдячності за промосковську роботу, зробила його чернігівським архієпископом, а опісля, у 1896 році, — святим Московської Церкви і дала українцям, щоб до нього молилися.

Тридцять дві особи, шляхтичі і духовенство, серед них і почаївський ігумен, поїхало з Четвертинським на це, з української точки зору, сумне свято — на перше в українській церковній історії поставлення українського київського митрополита московським патріархом. Московський уряд не шкодував грошей. На видатки делегації було виділено 1232 рублі, а після присяги на вірність московському патріархові новопоставлений митрополит отримав у дарунок карету і шестеро карих коней¹⁴⁵. Єдине, на що здобулось українське духовенство на виборчій синоді, чи безпосередньо по ньому, була петиція до гетьмана з проханням, щоб він випросив певні права і привілеї для української Церкви і для київських митрополитів, між іншим, право митрополита носити хрестик на митрі¹⁴⁶.

¹⁴⁴ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 235-238.

¹⁴⁵ ТЕРНОВСКИЙ, Арх 1/5. 103, 121, 125. ВЛАСОВСКИЙ, 2.336.

¹⁴⁶ ТЕРНОВСКИЙ, Арх 1/5. 124. ВЛАСОВСКИЙ, 2.334-337.

Наївні! Не знали, чи не хотіли знати, що Москва не дотримує обіцянок. Гетьман поклопотався. Патріарх не пообіцяв нічого. Зате царі майже на все погодились. Обіцянки так і лишилися обіцянками, крім права носити хрестик на митрі! Але носили той хрестик потім не українці, а москалі, деякі з них страшенні україножери, як, наприклад, Антоній Храповицький, київський митрополит часів кінця першої світової війни і Української Народної Республіки.

Існування Київської митрополії, як адміністративної одиниці, не було в інтересах Москви. Сумно однак, що самі українці її зліквідували і допомогли змосковщити, про що свідчить Харлампович: «обрусительній політиці сприяло розбиття малоросів»¹⁴⁷. Першою визволилася з-під опіки київського митрополита Печерська Лавра. По смерті архімандрита Гізеля (1683) новообраний архімандрит Варлаам Ясінський звернувся до Москви по грамоту для поставлення, хоч Печерська Лавра була ще стамбульською ставропігією. Дещо згодом, в 1687 році, звернувся до Москви з проханням — щоб Лавра була залежна тільки від московського патріарха, а не від Стамбулу чи від київського митрополита. Зрозуміло, що Москва радо погодилася на це і Печерська Лавра стала московською ставропігією. Першим поїхав до Москви на поставлення архімандрит Йосаф Кроковський у 1697 році, із свитою з сорока восьми осіб. Ще перед Лаврою московську ставропігію одержав козацький межигірський монастир¹⁴⁸. 30 березня 1688 року звернувся до царської влади чернігівський архієпископ Лазар Баранович з проханням прийняти його єпархію під безпосередню владу московського патріарха. Москва, видно, була тому дуже рада, бо вже 10 квітня 1688 року «царським і боярським приговором чернігівська єпархія була вилучена з-під управління київського митрополита і зі складу тої ж митрополії та підпорядкована безпосередньо патріархії»¹⁴⁹. По 1685 році відпали досить скоро західноукраїнські єпархії: Перемишль (1692). Львів (1700). Луцьк (1702). Вони не бажали йти під Москву, а пішли на Захід, під Рим. Були тоді під Польшею, то ж могли це зробити. У 1700 році на території київської єпархії було створено Переяславську Єпархію, але єпископ був тільки вікарієм митрополита і вже перший переяславський єпископ, козак, Захарій Корнилович в 1708 році зробив спробу відійти від Києва. Його наступник, шляхтич Кирило Шумлянський у 1716 році теж намагався залишити Київ і перейти під Москву. Аж нарешті Йоаким Струков, наступник Кирила Шумлянського, у 1733 році таки це досягнув і пішов під безпосередню залежність від Святішого Синоду¹⁵⁰. Щодо Переяслава, то тут деякий час сама Москва з політичних мотивів стримувала ту велику ревність українських ієрархів піти

¹⁴⁷ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 497.

¹⁴⁸ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 241-244. ВЛАСОВСЬКИЙ, 3.15-18.

¹⁴⁹ ВЛАСОВСЬКИЙ, 3.11.

¹⁵⁰ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 498.

просто під Москву і звести Київську митрополію до однієї тільки київської єпархії. Це сталося аж у 1733 році, коли по відході Переяслава Київ став «рядовою єпархією» Московської Церкви¹⁵¹.

Можемо припустити, що духовенство не радо йшло під Москву, бо воно ж знало про московський спосіб трактування духовних осіб, особливо світських. Вони напевно чули, що у сусідній білгородській єпархії митрополит накладає данину на священників, залежно від того, скільки хат у парафії. Данину збирав з особливою жорстокістю — бив священників, знявши з них наперед сорочку. Крім того, запроваджувались московські церковні книги і спів теж змінювався на московський¹⁵². Однак, крім листа до гетьмана з покірним проханням в справі прав і привілеїв, нічого більше не зроблено, хоч на прикладі білгородської єпархії могли бачити, що їх чекає: Видно, Москва це все добре підготувала.

Не було також ні протестів, ні взагалі якоїсь реакції з боку рештків шляхти, з боку братств та козаків. Навіть автокефальний історик Власовський зауважує, що «протесту проти підпорядкування Української Церкви Московському патріархові не було з боку світського елементу Церкви: ні від братств, ні від української православної шляхти, ні від козацької старшини». Причина, виглядає, та сама, що і у випадку з духовенством — все це було добре продумане і заздалегідь підготовлене. Москва добре знала, що діється в Україні і хто що думає, тож відповідно з цим поступала та підготовлювала відповідну громадську думку. Адже кожний, хто йшов до Москви по «милостиню», перевірявся царським воякою у Путивлі — чи має які важливі повідомлення. Тільки коли мав, то тоді пускали його далі і давали державні підводи до Москви, щоб міг «подивитися на пресвітле царське лице» і «побачити царські очі». Москва, отже, була про усе поінформована, бо ці українські жебрацькі посольства були одночасно шпигунськими, що збирали потрібні Москві відомості і інформували про всіх і про вся. А вертали, без сумніву, не без інструкції чи вказівок, що вони мали б зробити, щоб скоро знову дістатися до Москви по нову «милостиню». Вже те, що Печерська Лавра так скоро і так часто діставала перепустки на «прошу» до Москви за новими грішми, свідчить, що Лавра збирала для Москви цінні інформації і добре виконувала поставлені завдання. Повертаючись, ці паломництва вели, де треба, промосковську пропаганду. Вони ж йшли з Путивля до Москви і потім назад царськими підводами, в Москві перебували на царській кошт, діставали їжу з царського столу — а все це, без сумніву, зобов'язувало до ще чогось, крім подання самої тільки інформації, хоч навіть і цінної.

Осягнувши у Переяславі возз'єднання, яке вона підготовлювала від 1620 року, Москва не припинила, а й далі продовжувала свою діяльність. І вже в

¹⁵¹ ВЛАСОВСЬКИЙ, 3.18-21.

¹⁵² ТЕРНОВСЬКИЙ, АрхІОЗР 1/5. 114-115.

1654 році прийняла цілий ряд українських жebraцьких інформативно—шпигунських посольств, які путивельський воєвода уважав достатньо корисними, щоб їх перепустити до Москви, на державний кошт і на їжу з царського столу. По Переяславській угоді поїхали до Москви просити царські гроші делегації українських монастирів: київського братського, що завідував Могиллянською колегією, київського троїцького, козацького терехтимирівського, межигірського, чернігівського ілинського, батуринаського, густинського, мгарського, глухівського, новгород-сіверського, гадацького, крехівського, а з білого духовенства був конотопський протопоп¹⁵³. Виглядало, що Хмельницький того роду посольства, виходячи з національних інтересів, повинен би був стримати. Ці жebraцькі посольства не приносили Україні ні честі, ні користі. Інформацію збирала Москва про Україну, а не Україна про Москву, а крім того, хоч ніхто не знав, які завдання давала Москва тим делегаціям, як вертали додому, свідомо чи несвідомо, монастирі та церкви ставали московськими шпигунськими осередками та московськими пропагандистськими центрами. Однак Хмельницький їх не стримував. Що гірше, серед опублікованих документів є його лист від 20 квітня 1656 року, у якому він «зі всім військом просить всієї Великої, і Малої, і Білої Росії самодержця... вітчича і дідича», щоб дав милостиню монахам Скитського монастиря, які їдуть до Москви і просять як прями і вірні слуги царського дозволу «оглядати пресвітле лице його царського величства»¹⁵⁴. Опублікований також і інший його вірний лист до московського царя від 9 березня 1657 року, для крехівського монастиря¹⁵⁵. Щодо Манявського скиту, то цей Манявський скит, виглядає, давав багато корисної інформації, бо був досить частим гостем у Москві, як і крехівський монастир. Є згадка, що вже у 1628 році Манявський скит відправив жebraцьке посольство¹⁵⁶, а останньо відправляв делегацію по милостиню у 1743 році¹⁵⁷. Правдоподібно, брали московські гроші ще й за Австрії, доки Австрія цей релігійний і політичний московський форпост в Галичині не скасувала і Манявський скит не зліквідувала.

Осягнувши свою ціль і підпорядкувавши собі київську мітрополію, Москва не припинила, а продовжувала давати далі рік за роком милостиню «українському бідному» — жebraцько-бідному духовенству, ласому на московські гроші. Їздили по ті соболи і рублі, на державний московський кошт, і на частування з «царського столу» не одиниці, а по декілька чоловік нараз від кожного монастиря. Наприклад, у 1689 році (і це вже по Київським московсько-уніатським синоді!) вислали свої делегації монастирі: батуринаський (4

¹⁵³ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 344.

¹⁵⁴ АрхІОЗР 1/10, 602-604, ч.226.

¹⁵⁵ Там же, ст. 604, нота.

¹⁵⁶ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 85.

¹⁵⁷ Там же, 839.

особи), глухівській (3), прилуцькій (4), чернігівській слецькій (від нього їхав Углицький — сьогоднішній московській святій), чернігівській борисоглібській (7), рихлівській (4), лубенській мгарській (4), київській братській (2), киевопечерській (4), київській Михайлівській (2), київській кирилівській (5), київській межигірській (3), київській никольській (1), новомлинській (1), від митрополита (1), від львівського єпископа (4), від білого духовенства з Десятинної (2), від львівської богоявленської (1), з Вороніжа (1)¹⁵⁸. Наступного року потяглася нова валка з «важливими повідомленнями», зрозуміло, важливими для Москви, бо інакше не пропустили б їх у Путівлі, щоб могли побачити «пресвітле царське лице» та «подивитися на царські очі». В списку «прочан», частина яких, малоімовірно, щоб не була московськими шпигунами і агентами у монаших і священничих рясах, є нові імена, але є і такі, що вже були у 1689 році з якоюсь інформацією, або звітувались про виконані завдання. З тих, що були минулого року — із самого Києва аж п'ять: від киевопечерського, від киевобратського, від киевомихайлівського, від киевоникольського і від киевомежигірського монастирів, а з Галичини — від крехівського. Є і нові — з важливих козацьких центрів, від переяславського та від ніжинського монастирів. Є і з Києва нові прохачі, а саме — від видубицького і від трійцького монастирів, які, певно, не мали минулого року нагоди та інформації, щоб удостоїтись «оглядати царське лице» та «подивитися на царські очі» (ці вирази постійно зустрічаються у всіх проханнях, як підстава поїздки — щоб бути пропущеними до Москви).

Серед імен прохачів царської «милостині» зустрічаються відомі в ті часи імена, як Яворський, Кроковський, Дмитро Туптало, Углицький¹⁵⁹. Поїздка до Москви стала першою сходиною їхньої кар'єри. Так, наприклад, Яворський дістав потім дуже високу посаду в Москві — заступника московського патріарха. На тому високому посту проклинав у 1708 році гетьмана І. Мазепу. Кроковський став київським митрополитом і проклинав Мазепу у Глухові, в присутності царя Петра I і зібраної козацької старшини. Обидва проклинали в той самий день і було це ще перед Полтавською битвою. Вони ж просто не могли відмовитися, коли перед тим їздили «подивитися на царські очі», розповісти всі новини, а, може, і пообіцяти виконати якийсь завдання та отримати грошову допомогу.

Щодо Углицького, то він пішов по єпископській священній не до київського митрополита, а до московського патріарха, і потім був проголошений «українським» святим Московської Церкви і то в ті часи, коли все українське нещадно придушувалося — у 1896 році.

Провідник, якщо він є добрий провідник, приймаючи важливі рішення, заглядає не на кілька літ наперед, а на десятки, а то і на сотні літ, оцінює всі

¹⁵⁸ Там же, 359.

¹⁵⁹ Там же, 358-365.

позитивні і негативні сторони своїх рішень та їх довготривалі наслідки. Полтава була свого роду кінцевим актом, чи фіналом діянь трьох гетьманів — Конашевича, Хмельницького і Самойловича. Те, що наступило по Полтаві, було вже епілогом чи наслідками Полтави. Конашевич запропонував свої (і козацтва!) послуги. Останнє добре послужило Москві, возз'єднавши Україну з Московією у Переяславі і виставивши сорокатисячну армію під Полтавою. Важко переоцінити і заслуги Конашевича у створенні московфільської ієрархії в Києві та організації промосковської Церкви. Від перших днів свого існування ця Церква була московською агентурою — переорієнтувала українське духовенство, український народ, а частково і козацтво, на Москву. Тому-то і Переяслав, і Київський московсько-уніатський синод, і Полтава, і прокляти Мазепи по українських церквах пройшли гладко і сприйнялися спокійно. Хмельницький провів «возз'єднання» у Переяславі без жодної ясної угоди на папері, присягнув сам і дозволив москалям збирати по Україні присяги на вірність московському цареві, без жодної московської присяги. Наслідком Переяслава став Київський московсько-уніатський синод, а далі — Полтава. Самойлович, з власних, егоїстичних, міркувань допоміг Москві підпорядкувати Київську Істамбульсько-уніатську Церкву московському патріархові, а тим самим, хоч і не прямо, спричинився до того, що ця Церква прокляла Мазепу, на спілку з москалями. Полтава — це трагедія не тільки козацька і Московсько-уніатської Церкви, а передусім трагедія України та всього українського народу. Це поховання на сотні років українського релігійного та національного самостійного мислення. По Полтаві вже не було самостійного релігійного і національного життя, а лише клигання і шкоро сходження з європейської сцени, втрата своєї державної, національної і релігійної ідентичності на понад двохсотлітній період часу. Коли в часі першої світової війни упав царат, то московські чари, накладені у 1620 році, не розвіялись, а їй далі володіли умами і серцями українців. Тодішнє національне керівництво, наївне, і далі вірило в доброту і благородні наміри москалів. Як наслідок, було втрачено цілий рік дорогоцінного часу і золоті години — не підготовлено оборони кордонів України. Треба було чекати аж на IV Універсал, яким, нарешті, проголошувалася самостійність України. І тому на захист Вітчизни, при першому ж наступі ворога, стала тільки жменька студентів, яких було жорстоко знищено під Крутами. Москалі ж зайняли Київ і на протязі трьох тижнів біля п'яти тисяч киян були холоднокрівно вбиті. Честь і слава крутянським героям! Добре, що хоч кілька сотень патріотів, не одурманених московськими пропагандистськими чарами, знайшлося серед всього українського народу... По Крутах якась частина українців національно прозріла, інша ж досить скоро організувала промосковський «Український Уряд» та тарашанську дивізію, ствідсотково українську. Ця яничарська дивізія біла нещадно «петлюрівців» і «галичан

«-самостійників (римських уніатів!), що перейшли у 1919 році Збруч і виступили проти москалів, разом з Армією Української Народної Республіки. Остання, організована в основному Петлюрою, налічувала заледве двадцять тисяч українців зі східних земель, опанованих колись царською, а невдовзі червоною московською пропагандою. Щодо релігійного боку справи, то тут ситуація набагато гірша, не піддається навіть зрозумінню, не те що виправданню. По українських церквах, за української влади, духовенство і далі проклінало Мазепу, а українці це покірно, чи байдуже, вислуховували. Коли ж, нарешті, вже за більшовиків, розпочали організовувати Українську Автокефальну Церкву, то ніхто з єпископів не уділив єпископських свячень Василю Липківському, вибраного на її першого митрополита. Український єпископат і більшість українців, на жаль, далі трималися (і ще продовжують триматися, цілком свідомо!) Московської Автокефальної Церкви.

Були також інші чинники, що допомогли привести до Московської церковної унії і до політичного та релігійного возз'єднання України з Москвою. Між ними було козацтво та Могілянська колегія. Висвітлення їх не включено у цю розвідку за браком місця. Дещо обширніше написано про це у праці автора: Берестейська ре-унія (1995).

12. РИМСЬКА УНІЯ

Коли вивчаємо історію Української Римсько-уніатської Церкви, то перш за все постає питання, чи це був добрий крок — чи було доцільно робити унію з Римом. Більшість ієрархії Київської Церкви вирішила, що унію з Римом треба зробити.

На це рішення мали вплив теологічні рації, те, що бажанням Христа була єдина Церква. Константинопольський патріарх Керулярій у 1054 році розірвав церковну єдність. Об'єднання Церкви Христової греки у Флоренції відкинули. Владика Київської Церкви вирішили повернутися до єдності без греків. Ставропігії та завелике втручання Стамбулу у внутрішні справи Київської Церкви цей перехід від Стамбулу до Риму до певної міри спричинили, чи прискорили. Це визнають самі московські церковні історики. Владика мали цього досить, особливо львівський владика Балабан, який був навіть одним з ініціаторів унії з Римом. Але коли діїшло, за посередництвом князя Острозького, до якоїсь згоди між ним і львівським братством, то Балабан від проримської групи відступив.

Окрім релігійних, чи спеціальних, церковних мотивів проримські владика мали на меті загальне добро Київської Церкви і українського народу у Польсько-литовській державі. Щоб боронити Київську Церкву і українців, треба було бути там, де формувалися і ухвалювалися закони Польсько-

литовської держави — у польським сенаті. Тому були поставлені вимоги, як одна з умов унії з Римом — і до польського короля, і до папи, про підтримку того, щоб Київська ієрархія мала місце у польсько-литовським сенаті, як це мали латинські єпископи. Другий пункт був, щоб українці, їх вірні, призначалися на різні державні і урядові посади нарівні з вірними Польсько-латинської Церкви, бо у Польсько-литовській державі було кілька законів, які вимагали призначення на різні державні посади виключно осіб «латинської віри», отже, поляків і «латинських» литовців. Цим самим правно особи «грецької віри» були виключені з державного життя, хоч на практиці «з королівської ласки» хтось з «грецької віри» часом діставав призначення на високі посади. Наприклад, князь Острозький був призначений київським воєводою, а його син Олександр, за життя свого батька — волинським воєводою, але це були окремі винятки.

Цілком можливо, що те, про що дбали владики, було б досягнене, якби вірні підтримали їх. Однак сталося інакше. Українці не підтримали своєї Церковний Провід. Греки, грекофіли та москвофіли (львівське братство) намагалися розколоти Берестейський синод і всі починання ієрархії Київської Церкви завалити. Київська Церква на унії з Римом не досягла нічого в Польсько-литовській державі, як і її духовенство та український народ. Єпископів не допущено до сенату, хоч сам папа написав кільканадцять листів до короля і до різних тоді впливових польських єпископів та магнатів. Унія, така, як її хотіли і поставили владики Київської Церкви, не була в інтересі поляків. Виглядало, що Берестейська унія впаде. З магнатів, з української шляхти та із організованих у братства міщан до унії не приступив майже ніхто. Українці підтримали греків, так як сто тридцять літ опісля, під Полтавою у 1709 році, підтримали москалів, проти свого Проводу. Греки ж своїх «вірних» українців продали Москві у 1686 році, а Москва своїх «вірних козаків» зліквідувала зовсім у 1764-1775 роках.

Київська Церква, від Берестя Римсько-уніатська (Греко-католицька), вдержала тяглість Українського Церковного Проводу і тяглість київського обряду, однак лишилася спершу тільки з жменькою духовенства і вірних, бо українська шляхта, українське міщанство і більшість українського народу вирішили у Берестю підтримати Стамбул, так, як потім у Переяславі і під Полтавою — Москву. Київська Римсько-уніатська Церква не здобула у Берестю, і безпосередньо по Берестю, з різних причин, ні українських магнатів, ні українську шляхту, ні українське міщанство, ні навіть українське селянство. Польська шляхта, і навіть польське латинське духовенство, з малими винятками, також виступили проти Київської Римсько-уніатської Церкви. Київська Римсько-уніатська Церква і Берестейська унія не були популярні як серед українських сусідів — греків, поляків і москалів, так і серед самого українського народу. Поборювали її усі — і чужі, і свої.

Те, що греки били Київську Римсько-уніатську Церкву (Греко-католицьку), зрозуміло. Україна була їх колонією і одною з митрополій. Вони втрачали територіально і економічно, бо пропадали різні побори серед українців на грецькі церковні потреби, а особливо на потреби стамбульського патріарха, якій безнастанно мусив платити султанові, щоб втриматися на своєму троні. Деякі з них по два, три рази були усувані і вертали назад по сплаченню відповідної суми грошей. Тому усякі Никифори робили все, щоб до Берестейської унії не дійшло, а коли вона відбулася, то намагалися її зліквідувати. В самому Берестю українці мали одночасно два синоди, римсько-уніатський, організований київським митрополитом і більшістю ієрархії та стамбульсько-уніатський, організований греком Никифором, двома єпископами, князем Острозьким, українською шляхтою і братствами. Від самого початку розгорілася запекла боротьба проти унії з Римом, за збереження «статус кво», тобто влади стамбульського патріарха і греків над Київською Церквою. Греки тимчасово виграли, бо переважна більшість українців їх підтримала, однак, по створенню промосковської Теофанівсько-Конашевичівської ієрархії, Київ опанувала Москва. Остаточо греки відпродали її Київ у 1686 році.

Поляки спершу, виглядає, підтримували унію в надії, що вона стане помостом до переходу на латинство і на спольщення українського народу. Але дуже скоро побачили, що все йде зовсім не так, як би їм хотілося і не так, як про це твердили українські стамбульські уніати, а потім українські московські уніати (подібні висловлювання зустрічаємо і в матеріалах недавнього Львівського московсько-уніатського «собору» 1946 року). Поляки скоро побачили, що унія лише зміцнює Українську Церкву, і, на додачу, українська Римсько-уніатська Церква завдає їм прикрощів у Римі, намагаючись при допомозі святої столиці заборонити перетягування українців на латинський обряд і тим самим — на польську народність. Першими зорієнтувалися суїти, і де могли, там не допускали українських семінаристів до навчання у красвих і закордонних колегіях. Віленську Руську Семінарію, організовану папою Григорієм XIII в 1582 році на кошти Риму для виховання українських студентів, перемінили на латинську. Аж папа Венедикт XIV через 170 років зорієнтувався у цьому негідному вчинку та усунув латинників з тієї Руської Семінарії¹⁶⁰. Польська ієрархія, зібравшись на свіій синод у Пйіотркові в 1622 році, поставила перед Римом вимогу скасувати Берестейську унію, а римських уніатів — включити в латинський обряд. Коли митрополит Рутський отримав з Риму 1624 року декрет з виразною забороною перетягування українців на латинський обряд, польський король і польський уряд ту забороону не дозволили опублікувати як державний закон. Польська шляхта

¹⁶⁰ WELYKYJ A., *Documenta Pontificum Romanorum historian Ucrainae illustrantia*, Romae 1954, 2, 129-132. BLAZEJOWSKIJ D., *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665-1784)*, Rome, 1975, 62-68.

одноставно була проти унії і проти берестейських уніатів. Вона не хотіла зрівнювати в правах українське духовенство з латинським на українських землях і не бажала жодного втручання Риму і зв'язування своїх рук у справі постійного упосліджування українців і їх Церкви. У 1764 році варшавський сейм на домагання шляхти, не зважаючи на протести Риму, прийняв закон, згідно з яким польська шляхта мала право закріпачувати дітей українських священників¹⁶¹. Це вони робили весь час з усім українським духовенством без огляду на те, до якої з Церков воно належало. За стамбульських уніатів заступалися козаки, за московських — москалі, а щодо римських — Господь був високо, а Рим далеко...

Деякі поляки, побачивши, що москалі використовують релігію українців для промосковської пропаганди, почали поширювати унію у своїх цілях, з політичних міркувань, але в той же час майже всі вони нищили цю Церкву, де тільки могли. Римсько-уніатська Церква від самого Берестя стала ясно проти польських намагань поглинути і ліквідувати її, або бути помостом для колонізації. Поляки навіть розробили в 1717 році план знищення Русі¹⁶², тієї Русі, яка тоді була під Польшею, тобто майже всієї римсько-уніатської.

Третьою чужою силою, що била римсько-уніатську Церкву, були москалі. Де вони засягнули, там її нищили, і запроваджували Московсько-уніатську Церкву. Їм щирсердно допомагали українські московсько-уніатські діячі, такі, як кониські, мелкіседєки, яворські, семашки і попелі. Два останні, навернені на московську унію римські уніати, розпочали свою діяльність з «очищення» київського обряду від латинських впливів. Це очищення вилилось в нищення київського обряду як такого і запровадження московського. Москва, третій Рим, не терпіла в себе інші релігії і унії, хіба-що з Московською Церквою, і завжди та всюди нищила не тільки церковно-релігійну, але і національну ідентичність інших народів. Цього не бачили, чи не хотіли і не хочуть бачити ті всі українці, які дивились та ще дивляться на римську унію через московські окуляри.

Якщо греки, поляки і москалі били і б'ють римську унію, то б'ють її, виходячи зі своїх релігійних, національних і державних інтересів. А от, в чій інтересах її били і б'ють українці? А били ж її українці від самого Берестя по сьогоднішній день. Вистачить взяти, приміром, «Православний Вісник» за серпень 1981 року, виданий в Києві, і прочитати там промови української московсько-уніатської ієрархії з нагоди 35-ліття Львівського московсько-уніатського псевдосиноду. Від початку до кінця все там наповнене злобою проти римських уніатів і теревенить про їх навернення до «прадідньої батьківської віри» і до Московської Православної Церкви.

¹⁶¹ *Volumina Legum* (1732-1782), Peterburg 1860. v.7, f.7 (1764). *O Popowiczach*.

¹⁶² WELYKYJ A., *Programma suppressionis ritus Rutheni*, у «Записки ЧСВВ» 7 (1971)Б 249-257.

Били унію в Бересті і по Бересті, князь Острозький і українська шляхта. Зазначимо, що князь Острозький зі сином Янушем був також і козаків. Князь, правдоподібно, з короткозорості,¹⁶³ а син, національний ренегат, поляк та латинник, краківський каштелян — з вагомих причин. Ніби вдаючи український патріотизм била римсько-уніатську Церкву українська «патріотична» шляхта, яка своїх дітей і онуків зовсім не виховувала в українському дусі, так як князь Острозький. Два його сини ще за життя високопатріотичного батька перейшли на латинство і в польській табір, а третій, Олександр, правдоподібно, не мав часу «навернутися», бо помер в 1603 році, незадовго перед смертю батька у 1608 році. Тож онучка князя Острозького, Олександрова донька, витягнула татові кості з гробівця і перехрестила, а будинок якоїсь Острозької школи, яку князь-магнат зі скупості чи з короткозорості не забезпечив постійним джерелом доходів, передала сзуйтам¹⁶⁴.

З не меншим від шляхти патріотизмом і короткозорістю поборювали римську унію українські патріотичні братства, заохочувані до цього і греками, і москалями. Братствами, як потенційними союзниками, дуже скоро зацікавилися ще перед Берестейською унією і Істамбул, і Москва. Львівське братство, яке так відзначилось потім у боротьбі з римською унією, дістало ставропігію від греків, а першого ректора своєї школи Арсенія — з Москви, але ж справжнього грека! Згодом, у 1592 році, тобто ще до Берестя, три делегати львівського братства та їх братський священник О. Михайло були в Москві — по гроші! Братства у великій мірі стримали поширення римської унії, але у ще більшій — причинились до Переяслава. Це визнала навіть червона Москва, видавши по другій світовій війні працю про заслуги братств для «соединення»¹⁶⁵.

Били римських уніатів задля «порятунку» України її козаки. За це дістали заплату, гірку заплату і побачили руїну України та її національних стремлінь. Підтримувана деким з козаків Стамбульсько-уніатська Церква в значній мірі причинилася до злуки України з Москвою в 1654 році і сама перейшла на унію з Москвою в 1686 році, без жодних протестів з боку

¹⁶³ КУЛИШЬ. *Історія возсоединенія...* 1.268-273; Острозький заключив з татарським ханом договір проти козаків. Сам нишив за Дніпром єдиновірну сторону в той сам час, як у Острозі печаталася Біблія. Вломився в замок і насильно видав братаницю за свого приятеля Сангушка. При шлюбі сам відповідав за братаницю. Там же. ст.277-278; платив стільки більше, як за школу і на друк книжок разом. Був кийвським воеводою, але за Київ зовсім не дбав. Київ був в опустішню, а кийвський замок у руїні.

¹⁶⁴ КУЛИШЬ. *Отпаденіє...* (1888). 2. Умираючи «не забезпечив якою-небудь фундацією ні одного церковного братства, ні одної школи, ні друкарні, ні навіть ніякого дійсного ревнителя народної просвіти».

¹⁶⁵ МЕДЬІНСКІЙ Е.Н. *Братские школы Украины и Белорусии в XVI-XVII вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией*. Москва 1954.

української шляхти, братств чи козацтва. Згодом, коли Москва проклінала Мазепу, ті прокльони проголошували українські владітки, що виростили в стамбульській унії, вихованці Могілянської колегії. Остання теж поборювала весь час римських уніатів, спершу на спілку з братствами та козаками, а потім — на спілку з москалями, але не чинила жодного спротиву політичному переходу під Москву у 1654 році, і церковному — в 1686 році. Прокляттям гетьмана Мазепи в Москві керував владика Степан Яворський, колишній префект Могілянської колегії. В Глухові, того ж самого дня, в присутності царя Петра I, українського та московського духовенства і козацької старшини, що залишились при Москві, проклінав гетьмана митрополит Йоасаф Кроковський, колишній ректор Могілянської академії. По Полтаві переможця Петра I урочисто вітав українець, префект Могілянської Академії Теофан Прокопович¹⁶⁶. Це не було одноразово. Прокляття шороку в Неділю Православ'я в Києві та по всій Україні, по українських церквах повторювали ще за Центральної Ради в 1918 році, а на Волині, під Польшею, подекуди й до другої світової війни, до 1939 року.

Українське стамбульське, а потім московсько-уніатське духовенство, українська шляхта, українські братства, козаки і гайдамаки бачили велику національну небезпеку в унії з далеким Римом і в тому, що поляки є тої самої віри. Але вони не бачили, чи не хотіли бачити, що Рим і поляки є іншого обряду, а близькі москалі є не тільки тої самої віри, але і того самого грецького обряду і в тій самій церковно— слов'янській мові. Київська Стамбульсько-уніатська Церква і її вірні не схотіли погодитися з другою віткою Київської Церкви — Римсько-уніатською, тож перейшли спокійно, без жодних протестів на унію з Москвою і під юрисдикцію московського патріарха. Чому ж недавно так завзято боролися проти унії з Римом і нищили, де могли, римських уніатів та Київську Римсько-уніатську Церкву? Де було українське духовенство, українська шляхта, де були братства, де були козаки? Чи були аж так байдужі, чи такі наївні, чи просто куплені московськими рублями, соболями і кунцями, що не могли, або не хотіли, це бачити? Тож допустили до змосковщення України і всього українського релігійного життя.

Останніми з українців, що організованими групами нищили Київську Римсько-уніатську Церкву та вбивали українців — римських уніатів, були гайдамаки. З цієї ініціативи і в чий інтересах вони це робили, наочно свідчить

¹⁶⁶ ЛОТОЦЬКИЙ О. *Справа правосильності аномалювання гетьмана Мазепи*, у «Мазепа», збірник. Варшава 1938. 2.65, нота 9 «на ґрунті того угодицтва, що взагалі визначав тодішній церковні круги, в духовних колах розвинулись ніби якісь переґони що до оплюгавлення Мазепи. Обдарованій свого часу милостями Мазепи Стефан Яворський пізніше не находить слів для його опоганення. Майбутній співробітник Петра Теофан Прокопович на оплюгавленні Мазепи робить собі кар'єру. — початком тої кар'єри була панеґірична проповідь Теофана в присутності царя з приводу полтавської перемоги. Еп. Теофілакт Лопатинський за складену церковну службу з приводу полтавської баталії дістає підвищення службової платні з 200 до 300 р.»

те, що несли вони на своїх прапорах портрети московської цариці Катерини II, «вовчичці», як називав її Т. Шевченко, тієї самої, що чотири роки перед тим, у 1764 році скасувала гетьманат, а сім літ по гайдамаччині, у 1775 році, зруйнувала Січ. Сама гайдамаччина, з фізичним знищенням українців, римських уніатів, присилуванням їх до переходу до Московської Церкви, була, до певної міри, епілогом Київської московської унії 1686 року. Вершиною гайдамацького руху стала макабрчна різанина українців, поляків та свреїв в Умані. Це також і українська трагедія, бо вчинили її москалі українськими московсько-уніатськими руками і то під виглядом оборони «рідної православної» московсько-уніатської віри, в інтересах Московської Церкви. Мелхіседек, цей московсько-уніатський «місіонер» з-за Дніпра, з московської займанщини, ігумен мотринського, незнаного до гайдамаччини московсько-уніатського монастиря у польській займанщині, був, правдоподібно, присланим московським агентом. Виглядає на те, що саме він був натхненником гайдамаччини, яка не зробила доброго імені українцям в культурному світі. Три роки перед різнею він їздив до Петербурга, де був допущений, незнаний ігумен незнаного монастиря у Польській державі!), бачитися з всесильною царицею Катериною II і навіть правити у її присутності. Там він дістав московську «допомогу» і, що більше, навіть ризи із царської різниці для мотринського монастиря¹⁶⁷. Гайдамаччину полякам допомогли потім зліквідувати самі москалі, бо гайдамаки пішли, видно, далі, ніж москалі могли допустити. Гонту видали москалі полякам, які з нього стягли шкіру, а Мелхіседек пішов вгору, діставши призначення на члена Київської московсько-уніатської консисторії, а потім — на мгарського архимандрита¹⁶⁸.

Якщо історія з різнею Гонтою власних дітей правдива, то Шевченко виніс на денне світло український макабрізм і сумне свідoctво української національної незрілості. Самого Гонту і всю гайдамацьку старшину москалі, брати по вірі і обряді, запросивши «на гостину» і spoївши, зв'язали та видали латинникам-полякам на смерть, на страшні муки. Однак, незважаючи на це, їй надалі москалі лишилися «братами» і ніхто ніде не протестував проти цього, так як не протестував, коли українське духовенство шороку по українських церквах, і навіть у святій Софії та Печерській Лаврі, проклінало Мазепу. Безхребетники!!!

Переслідувана і поборювана греками, поляками і москалями, а також великою частиною українців, що дивилися і ще дивляться на Рим і на українців — римських уніатів та їх Церкву через московські окуляри, Українська Римсько-уніатська Церква, крім всього, була ще найбільш самостійницькою і найбільш українською. Вона зберегла свою адміністративну єдність, київський обряд та втримала українську ідентичність і була на додачу найменш «уніатською». Справді, вона прийняла залежність від Риму, але ж

¹⁶⁷ АрхІОЗР 1/3, 827-830, ч.157. (8, 10, 1767).

¹⁶⁸ Там же, 864, ч.170. *Краткій формуляръ* (2 6. 1809).

не від поляків, своїх сусідів! Як були у нії поляки чи латинники з походження, що поверталися до свого київського обряду, як митрополит Андрей Шептицький, наприклад, вона їх абсорбувала. Вони переходили на київський обряд, ставали вірними Української Церкви і боронили українців від перетягування на латинський обряд і спольщення, а тим самим боронили українців від денационалізації — Коли Київська Московсько-уніатська Церква запровадила у себе усе московське і потонула в московськiм «сдиновiрнiм» морi, то Римсько-уніатська Церква зберегла і далі продовжувала давній київський обряд. Хоч і були впроваджені деякі доповнення, взяті з латинського обряду, однак це не зробило його ні «польським», ні латинським, так як не зробили його ні «польським», ні латинським зміни і доповнення, запроваджені митрополитом Могилою. Вони тільки вирізнили його від сусіднього московського. Замоїський синод у 1720 році схвалив і затвердив деякі доповнення та зміни, що їх запровадило під західним впливом на власний розсуд духовенство: щось змінив, щось додав, а щось усунув. Було це рішення Київської Римсько-уніатської Церкви, її ієрархії та духовенства, а не щось накинене ззовні — греками, москалями чи поляками, в чужих національних інтересах. Замоїський синод був національним синодом Київської Римсько-уніатської Церкви. Він, без сумніву, мав право так поступити, як вважав у данім часі за відповідне, ні на кого не озираючись — ні на москалів, ні на греків, ні на їх підспівувачів. Сьогодні ці доповнення з різних рашії у літургiчних книгах, виданих у Римі в часі другої світової війни, усунуто. Вироблене в Римі і канонічне право для Східних Церков в унії з Римом, основане на східних джерелах канонічного права, яким керується Київська Римсько-уніатська Церква, або, як її тепер часто називають, Українська Греко-Католицька Церква. В очах москалів та обрядових москвофілів так звана «латинізація» була і надалі є страшним національним гріхом. Але українські обрядові москвофіли мають почуття меншовартості, коли мавпували і мавпують усе, що грецьке і московське, та гадають, що українці не мають права чи здібностей додати чи змінити що-небудь з того, що придумали греки і москалі, і що мають цього дотримуватися, та триматися москалів чи греків, до Страшного суду. Обряд — це не догма, не засушена мумія, та її Христос не дав нікому якогось виключного права на створення обряду та на нав'язування його іншим Церквам, чи народам. Яким має бути обряд, це повинна вирішувати ієрархія кожної даної Церкви чи народу.

Київська Римсько-уніатська Греко-католицька Церква виробила свою індивідуальність, рішуче відмінну від грецької, московської та польсько-латинської. Вона стала від Замоїського синоду Українською Національною Церквою і може тому її так цькують різні московські посіпаки. Коли українці, римські уніати, орієнтувалися не на Польщу, а на Рим і на Захід, а з Польсько-латинською Церквою боролися; то українці, стамбульські, а потім московські уніати, орієнтувалися на Схід — на греків і москалів. Їх релігійним, культурним, обрядовим та політичним центром стала поступово Москва і повинні с ним.

13. ПІСЛЯМОВА

На сьогодні ми маємо сім українських церков: Московсько-уніатську, Стамбульсько-уніатську, дві Православні Автокефальні, Православну Автокефальну Соборноправну, Православну Московського патріархату та Римсько-уніатську. Дамо коротеньку характеристику кожній з них.

1. Найчисельніша на сьогодні — це Українська Православна Церква, що визнає юрисдикцію Московського патріарха, отже є Московсько-уніатська Церква і має свої спархії та парафії в цілій Україні.

2. Стамбульсько-уніатська Церква донедавна мала тільки одну спархію в Америці, однак нещодавно Українська Православна Автокефальна Церква в Канаді теж визнала юрисдикцію Стамбульського Автокефального Патріарха (а не котрогось Українського Автокефального Патріарха в Україні). Отже стала Стамбульсько-уніатською.

3/4. Українська Автокефальна Православна Церква бере свій початок з часів здобуття Україною незалежності по першій світовій війні. Знищена комуністами на початку тридцятих років, відновила свою діяльність в Україні під час другої світової війни. По війні, з московською окупацією України, продовжувала свою діяльність серед української еміграції в діаспорі. З здобуттям незалежності Україною, з 1990 року, відновила свою діяльність в Україні, але поділилася і створила дві Українські Автокефальні Православні Церкви і два Київські патріархати.

5. Українська Автокефальна Соборноправна Церква була створена на еміграції в 1946 році частиною вірних Української Автокефальної Православної Церкви. Проводить свою діяльність в діаспорі.

6. Православна Церква Московського патріархату була створена в 1992 році і безпосередньо підлягає Московському патріархату.

7. Українська Римсько-уніатська (так звана Греко-католицька, або Українсько-католицька, Православно-католицька) Церква має своїх вірних як в Україні, так і в діаспорі, має свою ієрархію, свої синоди, а щодо патріарха, то, хоч його в Римі офіційно не визнали, однак визнання є лише питанням часу.

Хоч Українські Автокефальні Церкви і називають себе Православними, однак ні Стамбул, ні Москва їх досі не визнали, і тільки час покаже, чи визнають їх як православних і запросять на спільні синоди православних Церков та спільні богослужіння.

Із здобуттям Україною незалежності, і з об'єднанням українських земель та з виборами президента, якого визнав цілий світ, Українські Церкви повинні б об'єднатися, видати спільні літургичні книги, усталити спільний київський обряд і спільне канонічне право та вибрати одного спільного патріарха, якого б визнали і інші Церкви культурного світу.

ЗМІСТ

Від автора	3
1. Вступ	5
2. Львівський московсько-уніатський псевдосинод	7
3. «Православні»	8
4. Уніати	11
5. «Зрадники рідної віри»	12
6. Християнство в Україні до 988 року	13
7. Київська Церква в роках 988-1054	14
8. Київська Церква і греки	16
9. В унії з Константинополем (1054-1686)	17
10. Релігійна полеміка та внутрішній мур	24
11. Московська політична та церковна унія	26
А. Три фатальні факти, що посприяли політичному і церковному возз'єднанню України з Московою	26
1. Спільна династія	26
2. Спільна митрополія	27
3. Спільна назва «Русь»	27
Б. Три допоміжні чинники, що сприяли релігійній і політичній унії України з Московою	28
1. «Грецька віра»	28
2. Греки	29
3. Українське духовенство	38
12. Римська унія	57
13. Післямова	65
14. Зміст	66
Видрукувані праці	67

ВИДРУКОВАНІ ПРАЦІ АВТОРА

De Potestate Metropolitanarum Kioviensium in Clerum Regularem (1595–1805). «Analecta OSBM». Opera No. 27. Власть київських митрополитів над монахами. Рим, 1973. 196 с.

Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665–1784). «Analecta OSBM», Opera No. 29. Українська і вірменська папські семінарії у Львові (1665–1784). Рим, 1975. xxvii + 280 с.

Byzantine Kyivan Rite Metropolitanates, Eparchies and Exarchates: Nomenclature and Statistics. Ed. Univ. Cath. Ucr. S. Clementis Papae. Митрополії, єпархії і екзархати візантійсько-київського обряду: Номенклатура і статистика. Рим, 1980. 171 с.

Byzantine Kyivan Rite Students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities and Institutes of Central and Western Europe (1576–1983). «Analecta OSBM», Opera No. 43. Рим, 1984. 366 с.

Schematism of the Ukrainian Catholic Church: a Survey of the Church in Diaspora. «Analecta OSBM», Opera No. 45. Шематизм Української Католицької Церкви у діаспорі. Рим, 1988. 1318 с.

Ukrainian Catholic Clergy in Diaspora (1751–1988): Annotated List of Priests Who Served Outside of Ukraine. Ed. Univ. Cath. Ucr. S. Clementis Papae Opera 69. Українське католицьке духовенство у діаспорі. Рим, 1988. 284 с.

Hierarchy of the Kyivan Church (861–1990). Ed. Univ. Cath. Ucr. S. Clementis Papae. Opera N. 72, Sacrum Ucrainae Millenium, No. 3. Єпархія Київської Церкви (861–1990). Рим, 1990. 539 с.

Українська Папська Мала Семінарія св. Йосафата у Римі (1951–1990). Ukr. Pontifical Minor Seminary of St. Josaphat in Rome (1951–1990). Рим, 1990. 190 с.

Три українські церковні унії. Видання третє справлене. Львів, 1995. 68 с.

Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля. Т. I Внутрішня вартість медалі. (Збірка статей). Львів, 1995. 646 с.

Historical Schematism of the Eparchy of Peremyshl and the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939). Історичний шематизм Перемишльської єпархії і Апостольської Адміністрації. Лемківщини. Львів, 1995. 1008 с.

Єпархія Київської Церкви (861–1996). Львів, 1996. 568 с.

Київська Вселенська Церква у діаспорі. Укр. переклад Шематизму діаспори з 1988 року. Львів, 1999. 1335 с.

Historical Sematism of the Eparchy of Stanislaviv (1885–1938). Історичний шематизм Станіславівської єпархії. Львів, 2002. 450 с.

Альбом вишитих ікон. Львів 1999. 154 с.

Українські релігійні вишивки. Рим 1979, 1982, 1984, 1992, 1992, Львів, 1995, 1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2005, 2007, 2008. Збірки 1–260.

Historical Sematism of the Archeparchy of L'viv (1832–1944) Історичний Шематизм Львівської Архієпархії (1832–1944) Т. I. Адміністрація і парафії. Львів, 2005. 1003 ст. т. 2. Духовенство і релігійні згромадження. Львів, 2005. 550 с.

Historical Sematism of the Archeparchy of L'viv (1832–1944) Історичний Шематизм Львівської Архієпархії (1832–1944) Т. I. Адміністрація і парафії. Львів, 2005. 1003 с. Т. 2. Духовенство і релігійні згромадження. Львів, 2005. 550 с.

Поважні недомагання в українському вихованні. Збірка особистих спостережень та рефлексії автора. Львів, 2006. 416 с.

Деякі сумні стрінки з української історії та дещо про українських сусідів. Збірка особистих спостережень та рефлексії автора. Львів, 2007. 615 с.

Поважні осяги та великі втрати. Список єпархій і парафій та монастирів від Попраду по Дніпро (1768-1991). Львів 2008. 459 с.

Будова, вдержання та оборона Української Держави. Збірка особистих думок, рефлексій та висновків автора. Львів, 2008. 240 с.

Де українська еліта? Еліту треба виховати. Збірка особистих думок, рефлексій та висновків автора. Львів, 2008. 160 с.

Спільність, ініціатива і співпраця та махнівство. Львів, 2009. 160 с.

Альбом вишитих ікон. ч.2. Львів, 2009. 176 с.

Мій життєпис. Про виховання і українські проблеми. Львів, 2009. 240 с.

ПРАЦІ ТА ВИДАННЯ В УКРАЇНІ ЗА СТАРАННЯМ ВИДАВНИЧОГО ФОНДУ:

1. *Блажейовський Дмитро*. Українські релігійні вишивки. Львів (1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2007, 2008, ч 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. Взорп, ч. 1-260.

2. *Блажейовський Дмитро*. Альбом вишитих ікон. ч.1. Львів, 1999. 154 с.

3. *Блажейовський Дмитро*. Три українські церковні унії. Львів, 1995. 68 с.

4. *Блажейовський Дмитро*. Берестейська ре-унія. Львів, 1995. 646 с.

5. *Блажейовський Дмитро*. Ієрархія Київської Церкви (861-1996). Львів, 1996. 568 с.

6. *Блажейовський Дмитро*. Київська Вселенська Церква у діаспорі. Львів, 1999. 1335 с.

7. *Блажейовський Дмитро*. Історичний шематизм Перемиської пархії і Апостольської Адміністрації Лемківщини. Львів, 1995. 1008 с.

8. *Блажейовський Дмитро*. Історичний шематизм Станіславівської пархії. Львів, 2002. 450 с.

9. *Блажейовський Дмитро*. Історичний шематизм Львівської архієпархії. Т.1. Адміністрація і парафії. Львів, 2002. 1003 с. Т.2. Духовенство і релігійні згромадження. Львів, 2005. 550 с.

10. *Сулик Степан*. Як Степан став митрополитом. Львів, 2001. 691 с.

11. *Королевський Кирило*. Рим і обрядово-літургічні дискусії. Львів 2002. 326 с.

12. *Кузик Дарія*. В обороні Церкви і народу. Львів, 2006. 432 с.

13. *Казанівський Богдан*. Шляхом Легенди. Спомини. Львів, 2006. 311 с.

14. *Блажейовський Дмитро*. Поважні недомагання в українському вихованні. Збірка особистих думок, рефлексій та заключень автора. Львів, 2006. 416 с.

15. *Блажейовський Дмитро*. Деякі сумні сторінки з історії України та дещо проїї сусідів. Збірка особистих спостережень та рефлексій автора. Львів, 2007. 616 с.

16. *Блажейовський Дмитро*. Поважні осяги та великі врати. Список єпархій і парафій та монастирів від Попраду по Дніпро (1768-1991). Львів, 2008. 459 с.

17. *Блажейовський Дмитро*. Будова, вдержання та оборона Української Держави. Збірка особистих думок, рефлексій та висновків автора. Львів, 2008. 240 с.

18. *Блажейовський Дмитро*. Де українська еліта? Еліту треба виховати! Збірка особистих думок, рефлексій та висновків автора. Львів, 2008. 160 с.

19. *Блажейовський Дмитро*. Спільність, ініціатива і співпраця та махнівство. Львів, 2009. 160 с.

20. *Блажейовський Дмитро*. Альбом вишитих ікон. ч.2. Львів, 2009. 176 с.

21. *Блажейовський Дмитро*. Мій життєпис. Про виховання і українські проблеми. Львів, 2009. 240 с.



Життєпис отця доктора Дмитра Блажейовського
Роджений 21.08.1910 у Вислоці Горішнім, повіт Сянік,
Лемківщина. До гімназії ходив у Перемишлі у роках
1922–1930. Філософію і теологію студював у Римі
у роках 1933–1946. Свячення одержав 02.04.1939
у Римі. Докторат з теології осягнув у 1942 році у Римі
в університеті Урбаніанум. Докторат з історії осягнув
у 1946 році у Римі в університеті Грегоріанум.
В Америці працював у парафіях: Ансонія
(Коннектикут), 1946–1947; Ст. Джозеф (Мізурі),
1947–1955; Омага і Лінкольн (Небраска) та Денвер
(Колорадо) – організував у тих містах парафії,
1950–1955; Денвер (Колорадо), 1955–1958;
Філадельфія (Пеннсильванія), Св. Миколая,
1958–1959; Гостон (Тексас), 1959–1973.
У Римі займається науковою працею від 1973 р.
У роках 1973–2008 видав друком двадцять наукових
праць і десять статей – усе з церковної історії та
шістнадцять збірок взорів українських релігійних
вишивок.